

מלכות רומא בעיני בית חשמונאי ובראי האסיים

Author(s): ד' פלוסר

Reviewed work(s):

Source: *Zion / ציון*, Vol. 46 (תשמ"ג), pp. 149-176

Published by: [Historical Society of Israel/](http://www.hsi.org/)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70037903>

Accessed: 04/12/2011 16:40

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

מלכות רומא בעיני בית חשמונאי ובראי האסיים

מאת דוד פלוסר

מוקדש ליגאל ידין

Remota itaque iustitia quid
sunt regna nisi magna
latrocinia? (Augustinus, *Civitas Dei* IV, 4)

א

לחקר הספרות והאמנות יש, כידוע, זכות ואף חובה להעריך את הטיב האמנותי של היצירות אשר בהן הוא דן. חובת הערכה ושיפוט מוטלת — אמנם בתחום אחר — אף על ההיסטוריון. עליו לשיפוט את המקורות הכתובים ואת התהליכים ההיסטוריים הנקרים על דרכו שיפוט איכותי ומוסרי; אך יחד עם זאת חייב שיפוט להיות אובייקטיבי. אם לא יקיים את שתי המצוות הללו יחד, לא יהיה היסטוריון במלוא מובן המלה ויש להניח שאוסף העובדות אשר דלה מן העבר, לא יהיה אלא חומר מקרי מת, אשר לא יצביע אפילו על העובדות הריאליות שהוא חפץ לגלות. ואולם בטרם יגש ההיסטוריון לניתוח ערכי של הלכי הרוח והכוחות הפועלים בתולדות־אדם, עליו להבין גם לרוחם של אלה, אשר קשה להסכים לדרכי מחשבתם ומעשיהם הן מצד ערכם המוסרי, הן מצד הגיונם הפנימי והן מבחינת תועלתם. הבנה זו, קודמת לכל הערכה ועליה לקחת בחשבון את נסיבות הזמן ההוא. הרי אלה אשר הגו את שהגו ואשר ביצעו את שביצעו אמנם התחשבו בשיקול דעת יותר או פחות נכון בנסיבות זמנם, אך לא יכלו לדעת את העתיד ידיעה ברורה ומובטחת. לכן לא היו מסוגלים לנחש בוודאות כיצד ישתנו בעתיד הנסיבות ההיסטוריות והפוליטיות ולאן יובילו האידיאולוגיות והמעשים שלהם, האם יביאו תועלת או שמא נזק ואף אסון. חובת ההיסטוריון אשר במחקרו חותר להסיק מסקנות, היא אפוא להעריך את החומר הערכה אנושית־ערכית וגם לעמוד במידת האפשר על תוצאותיהם של הגות ומעשים בתולדות־אדם. לא כאן המקום להרחיב את הדיבור אודות התועלת התכליתית של הטוב והרע ביחס לחיי הפרט ותולדות האנושות; קיימות כידוע גישות שונות בנידון, אולם אין להכחיש שבמקרים רבים, הן בחיי הפרט והן בתולדות־אדם, חוסר השיקול המוסרי, יחד עם חוסר ראיית הנולד, לא השתלמו, והמחקר הבא יביא לנו, כמדומני, דוגמה מובהקת לכך בתולדות עמנו בעבר.

ב

אין כאן מקום לדון בתופעה ההיסטורית המפליאה והמדהימה גם יחד אשר נוהגים לכנותה בשם כוללני 'אימפריאליזם'. לתופעה זו נודע אופי דו־פרצופי בכל התקופות: מידת הטוב שבממלכה גדולה חובקת עולמות והמפלצתי אשר בה, תלויים בלא ספק בתוכן הרעיון האימפריאלי ובביצועו. יש ממלכות גדולות של כובשים אכזריים וממלכות שממלאות גם תפקיד חיובי, אך אפילו בממלכותיהם של הקוסמוקוטורים הנאורים ביותר קיים גם יסוד מבהיל, בייחוד בעיני אלה שנעשו קרבן לעוצמתן.

האימפריה הרומית היתה הראשונה אשר פיתחה אידיאולוגיה חיובית, המסבירה, במידה רבה של צדק, את התפקיד הפורה של איחוד העולם תחת שלטונה לשם ציביליזציה, ביטחון ושלום. ברם, יחד עם זאת, בגלל הצד השלילי של אופיה, החל מתחילת התפשטותה, נמצאו רבים ששנאו את מלכות רומי תכלית שנאה, הן העמים שנלחמו בה והן אלה שסבלו תחת עולה; קיום מלכות רומי היה מלווה במרידות ובמלחמות בלתי פוסקות נגד התפשטותה. המאבק התנהל לא רק בנשק, אלא גם בשדה הקרב האידיאולוגי: מול האידיאולוגיה של השלום הרומי עמדה אידיאולוגיה אנטי־אימפריאליסטית, ולשתי האידיאולוגיות הללו היה על מה לסמוך¹.

עדויות ראשונות של אידיאולוגיה אנטי־רומית מגובשת הגיעו אלינו מראשית המאה השנייה לפני־הספירה, כאשר נוצח על־ידי רומי המלך הסורי אנטיוכוס השלישי הגדול, אביו של אנטיוכוס אפיפנס, אשר בחצרו שהה זמן־מה אויבה הגדול והמסוכן של רומי, הוא חניבעל. באותם הימים הופנו פניו של מלכות רומי כלפי מזרח, אך התהליך לקראת שלטון ישיר על מזרחו של הים התיכון היה מסובך והגיע לסימומו המוצלח רק אחרי זמן ממושך, וזאת לא רק משום שרומי צריכה היתה עוד לצבור כוח לשם כך, אלא גם משום שבשלבם המוקדמים של תהליך ההשתלטות על המזרח לא היתה לה למלכות רומי כוונה ותכנית ברורה, ובקרב שליטיה ואנשי המעמדות בעלי ההשפעה התרוצצו מגמות מנוגדות ביחס למטרות הפוליטיות במזרח. אפילו בנוגע ליוון היו היסוסים, עד שיוון שועבדה לגמרי על־ידי הרומיים. בארצות אסיה (ובמצרים) חיפשו תחילה הרומיים בעלי־ברית מקומיים — וביניהם בית חשמונאי — אך במשך הזמן גברה התערבותם במזרח, והתרכבו חבלי־ארץ במזרח שנעשו פרוכניקיות רומיות. תהליך ההשתלטות הרומית על המזרח הוחש מאוד אחרי נצחון פומפיוס על מיתרידטס, מלך פונטוס, נצחון אשר, בין היתר, שם קץ למלכות הסלאוקים. בעת ההיא, בשנת 63 לפני־הספירה, חלה ההתערבות הגסה של רומי בענייני מדינת היהודים, וירושלים נכבשה על־ידי פומפיוס. ברם, גם אחר־כך, בימי הסכנה הפארטית, שאיימה על רומי, לא בוטל על־ידי הרומיים קיומן של רבות מממלכות הוואסאלים, וביניהן נודעה חשיבות למלכות הורדוס. הרומיים ראו, כנראה, בקיומן של ממלכות אלה, התלויות בחסדם, מעין אזור־בטחון, אך במשך המאה הראשונה לספירה

חוסלו בהדרגה אף ממלכות אלה וארצותיהן הפכו לפרובינקיות רומיות. הפיכת ממלכות המזרח לפרובינקיות לא נתקלה בהתנגדות אקטיבית מצד האוכלוסים, להוציא את היהודים, אשר בזכרונם חיתה תקופת העצמאות של ימי החשמונאים ואשר תורתם לימדה אותם את אהבת החופש ואת שנאת עולה של מלכות זרה. אין זה מקרה שתהליך התסיסה והמרד נגד רומי החל מצד היהודים בד בבד עם תהליך הפיכת ארצם לחלק של האימפריה הרומית.

ג

אמרנו שכבר כמה עשרות שנים לפני שנקשרו בימי יהודה המכבי וביזמותו קשרים בין אנשי בית חשמונאי לבין רומי², החל מימי אנטיוכוס הגדול, ידועות היו במזרח התכונות התוקפניות, החמסניות וההרסניות של רומי. כבר לפני ימי יהודה המכבי פעם בלב רבים מבני אסיה רגש נקם נגד מלכות רומי, אשר מצא את ביטויו באידיאולוגיה של שנאה. למרות זאת, דומה שאפילו הבין יהודה המכבי את הצד האפל שבאופי המאיים של הכוח הרומי³, לא היה בכך משום סיבה מכריעה לדחיית ההזדמנות לקשור קשרים עם רומי, שהיתה מוכנה לשחק את התפקיד של בעל-הברית הרחוק נגד מלכות יוון; הרומיים טרם שיעבדו אז שיעבוד מלא את ממלכות המזרח, ויתרה מזו – ארץ-ישראל לא היתה כלל בהישג ידם. תמונה זו לא נשתנתה בהרבה עוד בימי יוחנן הורקנוס, שבימיו נכתב ספר חשמונאים א', אם כי כבר אז הצללים נעשו כבדים יותר. כבר בשנת 145 לפני-הספירה, לפני ימיו של יוחנן הורקנוס, הרס מצביא רומי את העיר היוונית קורינתוס הרס נורא. שלוש שנים קודם-לכן נוסדה הפרובינקיה הרומית מקדוניה. המוכסנים הרומיים דיללו את מלכות ביתיניה שבאסיה הקטנה, אשר נשארה בינתיים מחוץ למרות ישירה של רומי. בשנת 129 לפני-הספירה, בימי שלטונו של יוחנן הורקנוס, נוסדה באסיה הקטנה פרובינקיה רומית ושמה אסיה, אשר ירשה את ממלכת פרגאמון, סיפחה את קאריה וכללה את חלקה המערבי של אסיה הקטנה ואת איי הים הקשורים אליה. ברם, שני המפנים הגורליים הנוגעים לביזור כוחה של רומי באזורנו חלו אחרי ימי יוחנן הורקנוס: הראשון, בעקבות מלחמות מיתרידאטס מלך פונטוס, שהביאו אצלנו לכיבוש ירושלים בידי פומפיוס, והשני במאה הראשונה לספירה, כאשר ממלכות הוואסאלים באסיה איבדו את עצמאותן המפוקפקת, ושלב זה הוא אשר הוביל למרידות הקנאים ולמרד הגדול בארצנו.

לא רק יהודה המכבי קשר קשרים עם רומי, גם יורשיו מבית חשמונאי חידשו וחיזקו קשרים אלה⁴. כיצד העריכו היהודים את משמעותם ואת תועלתם של הקשרים

2 את התעודות, העוסקות ביחסים בין רומי לבית חשמונאי, מלוות מבואות ופירושים, תמצא בספרו של מ' שטרן, התעודות למרד החשמונאים, תל-אביב תשכ"ה.

3 על כך עיין, למשל: E. Meyer, *Ursprung und Anfänge des Christentums*, II, Stuttgart 1921, pp. 236–241 (חתירות רומי באסיה עד לימי יהודה המכבי), עמ' 246–247 (על המגעים בין יהודה ורומי). על הקשרים בין יהודה והרומיים עיין גם שטרן (לעיל, הערה 2), עמ' 74–83, וכן E. Schurer, *The History of the Jewish People*, I, Edinburg 1973, pp. 171–173 (עיבוד אנגלי יסודי).

4 הדיון בנושא זה והתעודות הנוגעות אליו מצויים בספרו של שטרן (לעיל, הערה 2).

הדיפלומאטיים הללו לפני ימי יוחנן הורקנוס? רמז לכך תמצא ב'מגילת העצמאות' מימי שמעון אבי יוחנן, הכלולה בפרק יד של ספר חשמונאים א'. שם (יד, לח-מ) נאמר לזכותו של שמעון כי 'המלך דמטריוס קיים לו את הכהונה הגדולה בהתאם לדברים האלה, ושם אותו בין ריעיו וכבדו בכבוד גדול, כי הוא שמע שהיהודים נקראו על-ידי הרומיים ידידים ובעלי-ברית ואחים, והם קיבלו את צירי שמעון בכבוד'. אין ספק שיחסו של דמטריוס השני אל היהודים הושפע מחידוש ידידותם של הרומיים כלפיהם ומפעילות המשלחת היהודית ברומי. היחסים עם רומי נזכרים אפוא ב'מגילת העצמאות' בהקשר ליחסו האוהד של דמטריוס כלפי ראש מדינת היהודים. הקשרים הדיפלומאטיים של שמעון עם הרומיים מוצגים אפוא בתעודה זו כאחת מאבני הדרך לעצמאות מדינית של ישראל.

יהודה המכבי שאף לעצמאות מדינית כבר מראשית דרכו. מגמתו זו מוצאת את ביטוייה באיגרת⁵ — הנמצאת בראש ספר חשמונאים ב' — אשר שלח יהודה בעת ההכנות לחנוכה בית המקדש אל היהודים במצרים. הוא תיאר שם את מצבם הפוליטי והדתי של ישראל באותם הימים בכתבו ליהודי מצרים:

ובהיותנו נכונים לעשות את חג הטיהור, טוב תעשו לחוג את הימים, כי האלהים אשר הושיע את כל עמו ונתן את הנחלה לכולנו, את המלוכה ואת הכהונה ואת הקדושה כמו שהבטיח בתורה. כי אנו מקווים לאלהים, כי מהרה ירחם עלינו ויקבץ אותנו מן הארצות אשר תחת השמים אל המקום הקדוש, כי הוא הציל אותנו מרעות גדולות ואת המקום טיהר (חשמונאים ב', ב טז-יח).

דברים אלה של יהודה המכבי מסבירים לנו בעקיפין, מה היתה בעיניו אחת מן המטרות החשובות של טיהור בית המקדש: בין השאר, בדברו על כך שהאלוהים נתן לעמו את המלוכה, התכוון לומר שכבר עתה, אחרי חנוכה הבית, השיג העם עצמאות חלקית; החתירה לעצמאות מדינית קבעה לו ליהודה המכבי גם את דרכי פעולתו בהמשך ימי חייו. הוא ראה שה' הציל את ישראל מרעות גדולות, אך הסכנה טרם חלפה, ועל כן ביקש תמיכה מצד הרומיים.

ברי שקיים שוני בין דמותו, אופיו ודרכי הפעולה של יהודה המכבי לבין אלו של אלכסנדר ינאי, וכל המעיין בקורות העתים יודע שאין כאן רק הבדל של אופי אישי בין שני בני בית חשמונאי אלה, אלא תוצר של תהליך היסטורי בקרב הנהגת העם. בגלל חוסר ידיעות קשה לעמוד על שלבי התמורה אשר הפכה צעד אחר צעד את אווירת מלחמת השיחרור הדתי והלאומי למדיניות של הערצת עוצמה ושלטון של שושלת משפחה שהיא 'זרע האנשים ההם אשר ניתנה תשועת ישראל בידם' (חשמונאים א', ה סב). אולי נמצאו

5 עיין: ד' פלוסר, 'ירושלים בספרות בית שני', ואם בגבורות, מנחה לראובן מס, ירושלים תשל"ד, עמ' 277-280.

אנשים בעלי מגמות אלה, במידה פחות מפותחת, במחיצת בית חשמונאי בראשית המרד⁶, ואלה היו כבר הניצנים הראשונים לפורענות לעתיד לבוא. יש הרואים את המפנה המכריע כבר אחרי מות יהודה המכבי, במדיניותו של יהונתן אחיו⁷, אשר הנסיבות הביאוהו לקחת חלק פעיל בהתרחשויות בממלכת סוריה ואשר נעשה עקב כך לכהן גדול מטעם מלך יוון. כבר הזכרנו את 'מגילת העצמאות' שהוענקה לשמעון, אחי יהונתן ויורשו. יש המניחים ששמעון נקרא בתעודה זו 'שר עם אל'⁸. מכל מקום, שמו של ספר חשמונאים א' בנוסחו העברי המקורי היה 'ספר בית שר בני-אל'⁹. שם זה מצביע על הערכה גדולה לשליטי בית חשמונאי. נוסף על כך, כבר באותה 'מגילת עצמאות' (חשמונאים א', יג מא) נאמר, 'כי היהודים והכהנים החליטו להיות שמעון שר'¹⁰ וכהן לעולם¹¹ עד עמוד נביא-אמת'. התפקיד הכפול של שר וכהן גדול נמסר אפוא לשמעון ולבניו בירושה, אך ירושה זו הוגבלה בזמן: היא נועדה להתקיים 'עד עמוד נביא-אמת' אשר יכריע בדבר¹². במחיצת בנו של שמעון, הוא יוחנן הורקנוס, היו אנשי שלומו, אשר טענו שכבר הוסר התנאי האמור ושלטון בית חשמונאי איננו עוד שלטון ארעי: יוחנן כהן לאל עליון, אשר ניהן בכשרון נבואי, מאחד באישיותו את שלושת הכתרים: כתר מלכות, כתר כהונה וכתר נבואה¹³. יוחנן טרם העז לכנות עצמו מלך, אך בנו, אריסטובולוס הראשון, כבר עשה כך, וכן כל יורשיו, הבאים אחריו. יוחנן עצמו עבר לבסוף למחנה הצדוקים — צעד רב-משמעות לתולדות בית חשמונאי אחריו — ואין כאן צורך לעמוד על דמותו הפרוכלמאטית של בנו האחר, הוא אלכסנדר ינאי. קשה גם לנו, בין השאר, לראות בחיוב את היהוד ככוח של תושבי הארץ הגויים על-ידי 'שרי בני אל' אלה. בקשר למדיניות הכוח שלהם נשאלת השאלה, האם

6 מחבר ספר דניאל (יא לד) כותב על ראשית תנועת המרד: 'ובהכשלם [ז"א של משכיל-עם] יעזרו עזר מעט וגילו עליהם רבים בחלקלקות'. למי הוא התכוון? הפירוש המתקבל על הדעת הוא שאלה הם האנשים אשר הצטרפותם ל'עזר מעט' לא נבעה מתוך רצונם להילחם בגזירות אנטיכווס, אלא הרבים שנלוו למרד עשר זאת, לדעת המחבר, גם מתוך מחשבות הזרות למטרתו המקודשת. האם התכוון המחבר לאלה שהיו בעיניו קארייריסטים גרידא, או אולי אפילו האשים באשמה זו את משפחת בית חשמונאי עצמה?

7 עיין E. Bickermann, *Die Makkabaer*, Berlin 1935, pp. 42–44.

8 עיין שטרן (לעיל, הערה 2), עמ' 134.

9 את השם העברי הכיר אב הכנסייה אוריגנס, אשר דבריו מובאים על-ידי אוסביוס, תולדות הכנסייה, ספר ו', פרק 2, 25. השם המופיע שם הוא Sarbethsa(r)banaiel, ברם באותה הרשימה נקרא ספר תהלים בעברית — Sphartheleim. אוריגנס שמע אפוא את המלה 'ספר' במכטא ארמי ובטקסט של אוריגנס התחיל שמו המקורי של ספר חשמונאים א' במלה Sphar, ואין צורך בהשערות מפליגות, בייחוד אחרי גילוי המגילות. ועיין: י' ידן, מגילת מלחמת בני אור, ירושלים 1955, עמ' 41, הערה 16, הן שם בתואר 'שר עם אל'.

10 עיין חילופי נוסחאות: המלה היוונית, הנמצאת גם לעיל, פסוק לה, וכן בפרק יג, מב, משמשת הרכה פעמים תרגום של שר, ולפעמים של נשיא.

11 רמז למזמור קי: בתרגום היווני של חשמונאים א' כתוב: כהן גדול.

12 עיין שטרן (לעיל, הערה 2), עמ' 138–139.

13 יוסף בן מתתיהו, מלחמות א', 69; קדמוניות, יג, 300. אצל האסיים הפכו שלושת הכתרים הללו לשלוש דמויות שבאחרית הימים, ועיין: O. Michel & O. Bauernfeind, *Der judische Krieg*, I, Darmstadt: 1959, p. 406, n. 35.

מדיניות 'מציאותית' הממוקדת בעוצמה היא, ברוב המקרים באמת תכליתית ומוצלחת. מכל מקום החל מימי יהודה המכבי דרך ימי יוחנן הורקנוס, ועד לאסון כיבוש יהודה שבימי פומפיוס חל בהנהגת עם ישראל בארצו שינוי הדרגתי.

ד

סקירה היסטורית קצרה זו היתה נחוצה להבנת הרקע האידיאולוגי שמתוכו נכתב שבח עוצמתה של רומי שבספר חשמונאים א', ח, א–טז, שבח המשמש שם הנמקה למגעים הדיפלומאטיים בין יהודה המכבי ומלכות רומי. מטבע הדברים מתעוררת השאלה, אם שבח עוצמתה של רומי שבספר חשמונאים א' נכתב בימי יהודה המכבי עצמו, או שמא נתחבר בתקופה מאוחרת יותר, בימי חיבור הספר כולו ואולי על-ידי מחבר ספר חשמונאים א' עצמו. הבדיקה מגלה כי שבח הרומיים אינו מימי יהודה המכבי, אלא מימי חיבור הספר. דבר זה עולה בין השאר מחשמונאים א', ח ט–י: לא רק העובדה שנאמר שם שהרומיים העבירו את היוונים 'עד היום הזה', מראה שהקטע נכתב אחרי מות יהודה המכבי, אלא אף תוכן המשפט עצמו משקף שלבים מאוחרים יותר של שיעבוד יוון על-ידי הרומיים. גם חוסר הדיוק בעניינים ההיסטוריים הנוגעים לתולדות העולם הרחב, ובייחוד בכל הנוגע לסדרי מלכות רומי, אינו מצביע בהכרח על קדמות הקטע, שהרי גם בשאר חלקי הספר מתגלה היקף ידיעותיו של מחברו על העולם החיצוני כמצומצם ביותר; דרך משל, הוא רואה את חבל עילם כאחת הערים בפרס (י, א) ¹⁴.

צודקים החוקרים, הקובעים שספר חשמונאים א' נתחבר בימי יוחנן הורקנוס ¹⁵, שהרי כך יוצא בבירור מסיום הספר (טז, כג–כד), וקשה להניח שהוא נתחבר אחרי ימיו. 'ספר בית שר בני אל' ¹⁶ זה נתחבר מתוך הערצה גדולה לבית חשמונאי ושליטיו, ולא רק שבח עוצמת רומי, שאנו דנים בו, מגלה עד כמה העריץ המחבר את הכוח הצבאי והמדיני. עוד ניווכח לדעת מה שונה האווירה הרוחנית של שבח מלכות רומי מדברי תעודה אחרת, הכלולה בספר, היא איגרת יהונתן אל אנשי ספארטה. לדברי האיגרת, ציריו של יהונתן, בדרכם

14 עיין שטרן (לעיל, הערה 2), עמ' 13–18.

15 שם, עמ' 13.

16 למרות ששם הספר המליצי הוא קדום, יש רגליים לסברה שאין זה השם המקורי. עובדה מאלפת היא שחורן מן התואר המשוער 'שר עם אל' (עיין לעיל, הערה 9), הנמצא בתעודה שהמחבר מביא אותה, בגוף ספר חשמונאים א' כולו לא תמצא את הכינוי ה', אדני, אלהים או אל. המחבר מתחמק מלשונות אלה, והדבר בולט, למשל, בחשמונאים א', ד כד: 'וידודו לשמים כי טוב, כי לעולם חסדו' — המחבר נמנע במתכוון מלהביא את ראשית הפסוק ומכנה את ה', כמו פעמים הרבה, בכינוי 'שמים'. מחבר חשמונאים א' ידע שהנבואה פסקה ומסתבר שזאת היתה הסיבה להיראות הדומה לזו של מגילת אסתר. אגב, מן השריד של ספר בן-סירא שנמצא במצדה מתברר שבן-סירא כינה את ה' בשם אדנות ולא בשם המפורש. לא זה המצב בשרידי ספר בן-סירא מימי הביניים. בנוסח של בן-סירא ממצדה (מב טו–טז) אנו גורסים: 'באמר אדני מעשיו... וכבוד אדני מלא מעשיו', ואילו במקום מקביל שבהעתק מימי הביניים אנו קוראים: 'באומר אלהים מעשיו... וכבוד ה' על כל מעשיו', וכן בהמשך: 'אמץ אדני צבאיו' מול 'אימץ אלהים צבאיו'; וכן בפרק מג, ב: 'כלי נורא מעשי עליון' מול 'מה נורא מעשי ה'', ובפסוק ה: 'כי גדול אדני עשהו' מול 'כי גדול ה' עשהו', ובפסוק י: 'אדני' מול 'אל', וכל העניין צריך עיון.

לרומי, יהוה בספארטה וגם שם תפקידם לחדש ברית-ידידות. באיגרת זו (חשמונאים א', יב-יג טז) כתב יהונתן בין השאר: 'ואותנו סבכו צרות רבות ומלחמות רבות ונלחמו אותנו המלכים אשר בסביבותינו. ואכן לא חפצנו להלאות אתכם ושאר בני בריתנו ואוהבינו במלחמות האלה, כי מן השמים יש לנו עזר העוזר לנו וניצלנו מאויבינו ואויבינו הושפלו'. רוח הדברים דומה עדיין לזו שהכרנו באיגרת יהודה המכבי אחי יהונתן שבהתחלת ספר חשמונאים ב'. גם שם (חשמונאים ב', ב, טז-יח) מובלט הבטחון בעזרת ה' 'אשר הושיע את עמו... כי הוא הציל אותנו מרעות גדולות'. תחושת האמונה כרוכה אפוא בשתי האגרות הללו במודעות לסכנות המאיימות על ישראל.

מסתבר שמאז נשתנתה האווירה בחצר בית חשמונאי, וברי שמחבר ספר חשמונאים א' הוא אחד ממקורביו של יוחנן כהן לאל עליון. שליט חשמונאי זה עבר לבסוף למחנה הצדוקים, ומפנה זה בוודאי שאינו רק תולדה של החלפת השקפה תיאולוגית. לפי עדות האסיים, עם הצדוקים נמנו 'גבורי מלחמה' (פשר נחום ג יא), ובאמת יודעים לנו ראשי חילו וגיבוריו של המלך הצדוקי אלכסנדר ינאי, בנו של יוחנן הורקנוס, אשר שירתו אחר-כך את אריסטובולוס בן אלכסנדר ינאי¹⁷. מי יודע אם לא היתה זאת הערכת תועלת העוצמה הצבאית והמדינית בשביל מדינת היהודים ושליטה מבית חשמונאי, והערכת חשיבותה של משענת קצונה צדוקית, שהניעו כבר את יוחנן הורקנוס לפנות עורף לפרושים ולעבור למחנה הצדוקים?

קשה אמנם לקבוע בבטחון שמחבר ספר חשמונאים א', איש מאנשי שלומו של שליט בית חשמונאי, נמנה עם הצדוקים, אך ברור לפחות שלא היה פרושי. זאת ניתן ללמוד מן העובדה שבניגוד לרוחו של ספר חשמונאים ב', מחברו של ספר חשמונאים א' אינו אומר מלה וחצי-מלה על תחיית המתים וחי-עולם, למרות שהחומר, הכולל סיפורי גבורה ומוות, פותח פתח רחב להבעת ההשקפות הללו. בדומה לבן-סירה שקדם לו, המחבר אף הוא מדבר רק על תהילת-נצח ולא על החיים לאחר המוות. בספרו אומר מתתיהו לפני מותו אל בניו: 'זכרו מעשי אבות אשר עשו בדורותם ונחלחם כבוד גדול ושם עולם' (ב, נא)¹⁸, והוא ממשיך (סב-סג): 'ומדברי איש רשע אל תיראו כי כבודו לדומן ורמה; היום יגבה ומחר לא ימצא כי ישוב לעפרו ועשתונותיו יאבדו'. על המונח 'שם עולם' חוזר המחבר, כאשר הוא מספר על כך שלאחר מות יהונתן הקים שמעון במודיעין מבנה מפואר על קברי משפחתו 'לשם עולם' (יג טז). ובשעה שהמחבר משבח את יהודה המכבי (ג ז), הוא אומר: 'ועד העולם זכרו לברכה'.

המחבר נמנע אפוא מלדבר על חי-עולם, למרות שהחומר הסיפורי כאילו מזמין אותו לעשות כן; כבודם של הרשעים לדומן ולרמה, ואילו הצדיקים הגיבורים יזכו לשם-עולם

17 עיין: ד' פלוסר, 'פרושים, צדוקים ואסיים בפשר נחום', ספר זכרון לגדליהו אלון, תל-אביב תש"ל, עמ' 144.

18 כאן ראוי להזכיר את דברי בן-סירה לו כו: 'חכם עם ינחל כבוד, ושמך עומד בחיי עולם'.

ולכבוד¹⁹. גישה זו שונה מזו של הפרושים והיא מקרבת אותו אל הצדוקים, ואולי ניתן לראות בו ממש תלמיד מתלמידיהם. בסוף ספרו (חשמונאים א', טז כג) הוא מדבר על 'יתר דברי יוחנן ומלחמותיו וגבורותיו אשר עשה ובניין החומות אשר בנה ומעשיו'. מכאן שאם לא נכתב ספר חשמונאים א' לאחר מות יוחנן הורקנוס, מכל מקום הוא לא נתחבר בשנים הראשונות של שלטונו. אם נצרף את כל הידיעות לתמונה אחת, יוצא שמחברו של ספר חשמונאים א', אשר דעתו היתה דומה לזו של הצדוקים והיה מקורב ליוחנן הורקנוס, חיבר את ספרו לקראת סוף ימי שלטונו. הספר הוא אפוא ביטוי לשינוי הלוך-הרוח בחצר בית חשמונאי ולמפנה הרעיוני, ששורשיו אמנם קדומים יותר, אך שיאו בשעה שהאיש הגדול, ויוחנן כהן לאל עליון שמו, עבר לקראת סוף ימיו למחנה הצדוקים. ואולי נכתב הספר קצת קודם, בשעה שהתהלך לקראת המאורע המכריע הזה היה בעיצומו. הנחה זו עשויה להסביר לנו את פשר הופעתו של שבח עוצמת מלכות רומי בחיבור זה, שבח אשר הוא, עד כמה שידוע לי, יחיד במינו ואשר כשלעצמו, אם ניטול אותו ממסגרתו ההיסטורית והרעיונית, איננו מחמיא דווקא למהותה ומטרותיה של מלכות רומי.

ה

הבה ונאזין עתה לשבח מלכות רומי אשר בספר חשמונאים א, ח א–טז²⁰:

וישמע יהודה את שמע הרומיים כי הם גבורי־חיל והם רוצים בכל הנלוים אליהם, ואשר יבואו אליהם, יקימו להם אהבה, (ב) וכי הם גבורי־חיל. ויגידו לו את מלחמותיהם ואת גבורותיהם אשר הם עושים בגלטים וכי כבשו ויתנום למס, (ג) ואשר עשו בארץ ספניה לכבוש את מחצבות הכסף והזהב אשר שם. (ד) ויכבשו כל מקום בעצתם ובאורך־רוח²¹ — והמקום היה במרחק רב מהם מאד — ואת המלכים הבאים עליהם מקצה הארץ, עד אשר נגפו אותם ויכו בהם מכה רבה, והנשארים נותנים להם מס שנה בשנה. (ה) ואת פיליפוס ואת פרסאוס מלך הכתיאים²² ואת הקמים עליהם נגפו אותם במלחמה ויכבשו. (ו) ואת אנטיוכוס הגדול מלך אסיה אשר יצא עליהם למלחמה ולו מאה ועשרים פיל וסוס ורכב וחיל גדול מאד ויובס על־ידם, (ז) ויקחו אותו חי וישימו עליהם לתת הוא ואשר ימלכו אחריו מס רב ולתת בני־תעובות וחלוקה²³, (ח) ואת ארץ הודו ומדי ולודיה וממיטב ארצותיהם, ויקחו

19 דברים פיוטיים אלה מבוססים על תהלים לו, פסוקים י, לה–לו, וכן על תהלים קמו, ד. מאלף הוא שמחבר ספר חשמונאים א' מוסיף כאן את המלה 'כבוד' שהיא חשובה לו מאוד.

20 עיין גם פוקס (לעיל, הערה 1), עמ' 46, הערה 50.

21 לשון זה נמצא גם אצל בן־סירה ה יא. כמו בתרגום היווני של הפסוק שלנו, כן תירגם גם כאן המתרגם היווני את הציורף במלה makrothymia (ארך־אפיים).

22 הכתיאים הם כאן היוונים, ועיין ידין (לעיל, הערה 9), עמ' 21–23.

23 כלומר המלך היה מוכרח לוותר על הארצות הנזכרות להלן.

אותן ממנו ויתנו אותן לאומנס המלך; (ט) וכי אלה אשר ביוון נועצו להשמידם, (י) ויוודע הדבר להם, וישלחו עליהם שר צבא אחד וילחמו בהם, ויפלו מהם חללים רבים, וישבו את נשיהם ואת טפם, ויבזו אותם ויכבשו את ארצם ויהרסו את מבצריהם, ויעבדו עד היום הזה. (יא) ואת שאר המלכויות ואת האיים אשר התקוממו להם החריבו וישימום לעבדים. (יב) ועם אוהביהם והנשענים עליהם שמרו אהבה, וכניעו את המלכים הקרובים והרחוקים, ואשר שמעו את שמעם, ירדו מפניהם. (יג) ואת אשר הם חפצים לעזור ולהמליך, ימלכו; ואת אשר חפצים, יורידו, וירומו מאד. (יד) ובכל זאת לא שם מהם אף-אחד כתר²⁴ ולא לבש ארגמן להתגדל בו. (טו) ומועצה עשו להם ויום יום נועצו שלוש מאות ועשרים יועצים תמיד על העם להיטיב להם, (טז) והם מאמינים לאיש אחד להיות מושל עליהם שנה בשנה ולמשול בכל ארצם, והכל שומעים לאחד ואין שנאה ואין קנאה בהם.

שבח הרומיים אשר הבאנו אותו זה עתה, הוא יחידאי וגם פרובלמאטי בתוכנו, למרות שמחברו בוודאי לא הרגיש שרוב פרטי סקירתו עשויים להתפרש גם לגנותו של האימפריאליזם הרומי. מאלף הוא שבכל הקטע חסרה הזכרה חיובית של הצדק והמשפט הרומי, אשר בשמירתם התפארו הרומיים וראו בה כבר אז את אחת מאושריות משטרם, ואשר גם בני עמים זרים ידעו לא פעם להערך²⁵. המחבר רק יודע לספר — אגב אי-דיוקים היסטוריים — על האחדות והמשמעת המציינים את המשטר הרומי, על חוסר התנשאות של שליטיה, וכן על כך שחברי הסינאט הרומי נועצים יום יום כדי להיטיב למלכות רומי (פסוקים יד–טו). העדר הזכרת הצדק והמשפט אצל הרומיים בולט במיוחד כשנשים לב למשפט כגון זה: 'ואת אשר הם [הרומיים] חפצים לעזור ולהמליך, ימלכו, ואת אשר חפצים, יורידו, וירומו מאד' (פסוק יג). אין אמנם להתעלם מכך שהמחבר חוזר ומספר שהיזומה לכיבושי רומי באה לפעמים בעקבות התקפה מבחוץ אשר קדמה לכיבוש, כשבאו על הרומיים מלכים מקצה הארץ (פסוקים ג–יא), אך 'צידוק' מעין זה אינו נזכר בנוגע לגאלאטים (פסוק ב) ובקשר לכיבוש ספרד (פסוק ג): במקרה אחרון זה מסופר על כך שהרומיים כבשו 'את מחצבות הכסף והזהב שם'. כן חוזר המחבר ומזכיר שהרומיים מטילים מסים כבדים על העמים שהכניעו (פסוקים ב, ד, ז). לגבי דידו הרומיים הם בעלי עוצמה, גיבורי חיל, הכובשים, יחד עם זאת, 'כל מקום בעצתם ובאורך-רוחם' (פסוק ד); הם מצליחים לכבוש את המקומות המרוחקים ביותר מארץ מולדתם, בזזים את הארצות הכבושות, הורסים את המבצרים, שובים את הנשים ואת הטף ומשעבדים את התושבים.

24 קשה להניח, לאור שבח אחרון זה, שהרברים נכתבו אחרי יוחנן הורקנוס, שהרי יורשו, אריסטובולוס הראשון, נהיה כבר בעצמו מלך. ואין להניח שבימיו או לאחר-מכן, היה מחבר פרוֹ-חשמונאי מוצא לנחוץ להלל את הרומיים שאינם ממליכים מלכים.

25 עיין פוקס (לעיל, הערה 1), עמ' 3, 28, הערה 9.

סיכומו של דבר: כל השומעים את שמעם, יראים מפניהם (פסוק יב).²⁶ אך אל להם לשליטי בית חשמונאי לפחד מעוצמתם וממגמת התפשטותם של הרומיים! נהפוך הוא, טוב עשה יהודה המכבי שכרת אתם ברית-ידידות ויורשיו משכילים לחדש ברית זו, וזאת בגלל מעלה גדולה של מלכות רומי: כוחם של הרומיים אשר בו הם משעבדים עמים רבים, אינו פוגע בבעלי בריתם ואלה יכולים לבטוח בנאמנות הרומיים: 'הם רוצים בכל הנלוים אליהם ואשר יבואו אליהם, יקימו להם אהבה (א)... ועם אוהביהם והנשענים עליהם שמרו אהבה (יב)'. מסתבר שתעמולת הרומיים הצליחה לעורר רושם כזה בחצר בית חשמונאי בזמן חיבור הספר. רושם זה היה כוזב במידה רבה כבר בימי יהודה המכבי. אם אנחנו צודקים בהניחנו שספר חשמונאים א' נחבר במחיצת יוחנן הורקנוס, בשנותיו האחרונות, בשעה שפנה אל עולם הרוחני והפוליטי של הצדוקים, הרי שבחו המפוקפק של האימפריאליזם הרומי יזכה למימד נוסף: הערצת תועלתה של העוצמה ביהודה פנימה הובילה לסגידה לכות הבלתי-מרוסן של בעל-הברית הרומי, מבלי שהמחבר יהיה מודע לסכנה שבבוא שעת הכושר, כאשר יצברו הרומיים כוח להתפשטות נוספת וישירה והתנאים יהיו בשלים לכך, הם ינטשו את נאמנותם לבעלי הברית היהודיים. לשווא קבצו 'כהני ירושלים האחרונים... הון ובצע משלל העמים', כי 'לאחרית הימים יתן הונם עם שללם ביד חיל הכתיאים [הרומיים]' (פשר חבקוק ט ד-ז ועיין פשר נחום א, יא-יב). כך קרה בימי פומפיוס, בשנת 63 לפני-הספירה. אז הונחתה על הפלג הצדוקי של בית חשמונאי מכה אנושה. ואם בימי יוחנן הורקנוס התפעל מחבר שבח מלכות רומי מכוחם של הרומיים, אשר אחרי נצחונם על ארץ יוון הפילו 'מהם חללים רבים, וישבו את נשיהם ואת טפם' (פסוק י), הרי אותו הדבר נתקיים עכשיו בבית אריסטובולוס השני וחסידי: 'נשיו ועולליו וטפו ילכו בשבי, גבוריו ונכבדיו בחרב יפולו' (פשר נחום ג ד). התוצאות הטראגיות חושפות את הסכנות הטמונות בסגידה לעוצמת ידה של מלכות הרשעה, ומאירות לאחר מעשה באור קודר את שבח גדולת רומי בספר חשמונאים א'.

26 הקבלה מאלפת לשבח הרומיים שבספר חשמונאים א' מביא פוקס (לעיל, הערה 1), עמ' 46, הערה 50 ובעמ' 30, הערה 18, מתוך ספר ג' של נבואות סיבילה, חרוזים 175-178, 190, 194-195 (הוא רואה, בעקבות קודמיו, את החרוזים 179-189 כהוספה שנכתבה על-ידי יהודי אנטי-רומי). לדעתו נכתבה הנבואה היהודית הזאת באמצע המאה השנייה לפני-הספירה. תוכן הקטע כולו (סיבילה ג', 166-195) הוא: קודם ישלוט בית שלמה, וכן עמי אסיה אחרים, ואחר-כך — עם המקדונים הגדול והערום, אך 'אחר-כך תהיה ראשית מלכות אחרת לבנה בעלת ראשים רבים מן הים המערבי, אשר תמשול על ארצות רבות, ואחרי כן תביא פחד לכל המלכים... בארצות רבות, ועל כולן במקדוניה... ואז ישוב עם האל הגדול להיות חזק ויהיה מורה-דרך החיים לכל בני תמותה' (עיי' גם: א"ש הרטום, הספרים החיצוניים, חזיונות, ב, חזיונות הסיבילות, תל-אביב תשכ"ז, עמ' 10-21 וההערות שם). כבר חוקרים אחרים שמו לב לקרבת הקטע הזה לשבח הרומיים שבחשמונאים א'. משותף להם רמז לנצחון הרומיים על המקדונים, שלטון רומי על ארצות רבות ופחד כל המלכים מפניה. אם שיחזור נבואת סיבילה זו נכון ומדויק, אין במקור זה לא שבח ולא גנאי של מלכות רומי — רק נצחונם של הרומיים על מלכות מקדון. עם גדול, ערום ומלחמתי, וזכה מסיבות מוכנות לברכת המחבר (חרוזים 170-174, 190); ברם, אחר-כך (חרוזים 194-195) בא רמז לתפקידו הנעלה של ישראל באחרית הימים שיהיה אז אור לגויים.

ר

חוקר דגול²⁷ העיר כבר מזמן על הדמיון שבין פרשת שבח הרומיים שבספר חשמונאים א, ח א–טז לבין תיאור הכתיאים שבפסוק חבקוק – מחיבוריה של כת מדבר יהודה, אשר החוקרים מזהים אותה בצדק עם כת האסיים. הכתיאים שם, כמו בשאר הפשרים הכתתיים, הם ללא ספק הרומיים. החוקר אומר:

דברי הפסוק על הכתים נקראים כעין מחאה נמרצת מצד המחבר נגד מדיניותם של המכביים, מיהודה עד יוחנן הורקנוס, שביקשו את אהבתם ואת חסותם של הכובשים הרומיים נגד מושלי סוריה הסלויקים. אנשי היחד, אויבי בית חשמונאי, הביעו במדרש זה לחבקוק את שנאתם לברית הרומית של החשמונאים. את דברי חבקוק על הכשדים האכזריים פירשו על הכתיים-הרומיים, ורמזו כזה שבעלי בריתם אלו של החשמונאים עתידים להחריב את יהודה כמו שהכשדים החריבו את יהודה ושרפו את המקדש... תיאורו המנוגד ניגוד מוחלט לתיאורו של בעל חשמונאים א' מיוסד אף הוא רק על השמועה, ושמועה מוגזמת לרעה²⁸.

ברי שהחוקר צדק ברוב הנקודות; רק מסופק אני אם מחבר פסוק חבקוק התכוון בדבריו על הרומיים למחות נגד ברית האהבה שבין בית חשמונאי לבין מלכות רומי. מכל מקום אין בדבריו שום רמז למחאה נגד ברית זו. לעומת זו מצוייה בהם התקפה ברורה נגד האימפריאליזם הרומי האכזר והחמסני. קשה להניח שמחבר פסוק חבקוק הכיר את דברי השבח של ספר חשמונאים א' על הרומיים ומתוך כך התפלמס עמם. הדמיון המפתיע בין שני התיאורים, המנוגדים במגמתם, נעוץ בכך שמחבר ספר חשמונאים א' מעריך את עוצמת מלכות רומי, ואילו המחבר האסיי סולד ממנה ומבחין בסכנתה המאיימת גם על ישראל. הוא אף רואה את הנולד וחוזר מראש כי 'לאחרית הימים ינתן הונם עם שללם' של 'כוהני ירושלים האחרונים' מבית חשמונאי 'ביד חיל הכתיאים' הרומיים (פסוק חבקוק ט, ד–ו), אך מסתבר שהוא כתב את פירושו לחבקוק לפני אסון הכיבוש בימי פומפיוס, כי נראה שהאיוס הרומי טרם התגשם בזמן כתיבת המגילה²⁹. מכל מקום, אין להניח שפסוק חבקוק נתחבר עוד בימי יוחנן הורקנוס. מסתבר אפוא שמגילה זו נתחברה כמה עשרות שנים לאחר שאותו מעריך של יוחנן הורקנוס שיבח את עוצמת רומי בספר חשמונאים א'. ועתה נביא את דברי פסוק חבקוק על הכתיאים-הרומיים לפי סדרם במגילה, סדר שאיננו ענייני, אלא נקבע על-פי פסוקי הנביא הנדרשים על הרומיים, ואנחנו לא נעסוק כאן בדרכי הפרשנות של המחבר, אלא אך ורק בתמונת הרומיים המצטיירת לפנינו; ועוד יש לדעת, שהפסוק עוסק גם בעניינים היסטוריים אחרים של אותם הימים, שפסוקי הנביא כביכול רומזים אליהם. כל מי שמעוניין הן בשיטות הפרשניות של המחבר והן בשאר הצדדים של

27 מ"צ סגל, 'לתולדות כת היחד', תרביץ, כב (תשי"א), עמ' 137–152; לענייננו עיין שם, עמ' 138–143.

28 שם, עמ' 138, 140.

29 מסתבר שתיאור הכהן הרשע שבמגילה זו מתאים יותר לאחד מיורשי יוחנן הורקנוס. לעומת זאת פסוק נחום משקף את המצב שלאחר אסון בימי פומפיוס ועיין שם, עמודה ד' 4.

תולדות ישראל של אז אשר מצאו את ביטויים בחיבור, עליו לקרוא את כל המגילה כולה. והנה דברי פשר חבקוק על הרומיים³⁰:

(ב יב–יד) הכתיאים אשר המה קלים וגבורים במלחמה לאבד רבים [אשר יפלו] בממשלת הכתיאים ורשן³¹ בארצות רבן, ולוא יאמינו בחוקי אל... (ג א) ובמישור ילכו לכות [=להכות] ולבזו את ערי הארץ... (ג ד–ו) הכתיאים אשר פחדם ואמתם על כול הגואים, ובעצה כול מחשבתם להרע, ובנכל ומרמה ילכו עם כול העמים... (ג ט–יג) הכתיאים אשר ידושו את הארץ בסוסייהם ובבהמתם וממרחק יבואו מאי הים לאכול את כול העמים כנשר ואין שבעה, ובחמה וק[עס]³² ובחרן [=בחרון] אף וזעף אפים ידברו עם כול [העמים]... (ד א–ג) אשר ילעיגו על רבים ובזו על נכבדים, במלכים ושרים יתעתצו וקלסו בעם רב... (ד ה–ט) מושלי הכתיאים אשר יכזו על מבצרי העמים³³ ובלעג ישחוקו עליהם ובעם רב יקיפום לתפושם, ובאמה ופחד ינתנו בידם והרסום בעוון היושבים בהם³⁴... (ד י–יג) מושלי הכתיאים אשר בעצת בית אשמתם³⁵ יעבורו איש מלפני רעהו, מושליהם זה אחר זה יבואו לשחית את הארץ... (ו א–ה) הכתיאים, ויוסיפו את הונם עם כול שללם כדגת הים. ואשר אמר 'על כן יבזח לחרמו ויקטר למכמרתו' (חבקוק א טז), פשרו אשר המה זבחים לאותותם וכלי מלחמתם המה מוראם³⁶... (ו ו–ח) אשר המה מחלקים את עולם ואת מסם מאכלם על כול העמים שנה בשנה לחריב ארצות רבות... (ו יב–יג) הכתיאים אשר יאבדו רבים בחרב, נערים אשישים וזקנים, נשים וטף, ועל פרי בטן לוא ירחמו... (ט ד–ז) כוהני ירושלם האחרונים אשר יקבוצו הון ובצע משלל העמים, ולאחרית הימים ינתן הונם עם שללם ביד חיל הכתיאים.

לפנינו ביקורת חמורה מאוד על השיטות האכזריות של השתלטות הרומיים על העולם.

30 את הטקסט אני מביא לפי הספר *Maurya P. Horgan, Pesharim, The Catholic Biblical Quarterly Monograph Series*, 8, Washington 1979. כך א, עמ' 1–9 כולל את הנוסח העברי של הפשר ודרך ב', עמ' 10–55 — תרגום אנגלי ופירוש. אינני מקבל את כל ההשלמות המוצעות שם ולפעמים אני מציע אחרות. כן אינני מציין במפורש את ההשלמות הבטוחות.

31 זאת אומרת הם שולטים. הצעה מקצת אחרת נזכרת במחקר המובא בהערה קודמת בפירוש, עמ' 27. השלמתי 'ורשן' ולא 'ירשו', משום שהשלמה כזאת לא תיתכן מבחינת הלשון העברית. הפועל 'ירשה' נמצא באותו מובן במגילת מלחמת בני־אור יב ד–ה: 'לרשות יד במלחמה' (ועיין ידין [לעיל, הערה 9], עמ' 329) וכן בסדר היחיד י טו: 'ברשות פחד ואימה, ובמכון צרה עם בוקה אברכנו'. וכן עיין שם גם ההצעות הבאות של ידין (ברם ראה לכך: י' ליכט, מגילת הסרכים, 'ירושלים תשכ"ה, עמ' 208). וכן בעותק אחר של מגילת המלחמה יד, ז: 'ובעניי רוח רשות לבב קושי' (עיין *Discoveries in the Judean Desert*, VII, p. 21).

32 הצעה דומה מובאת אצל הורגן (לעיל, הערה 30), עמ' 30.

33 בחבקוק א י כתוב: 'הוא לכל מבצר ישחק'.

34 לרעיון וללשון עיין 'מרעת יושבי בה' שאצל ירמיה יב ד ותהלים קז לד.

35 לדעתם הנכונה של החוקרים הכוונה היא לסינאט ברומי.

36 מלים אלה משמשות לחוקרים הוכחה שאמנם מדובר ברומיים, כי זה היה מנהגם.

הרומיים אשר באים לאכול את כל העמים ולא יאמינו בחוקי אל. והנה תמונה קודרת זו, שחשיבותה כה גדולה לתולדות השנאה כלפי הכובשים והמדבירים הרומיים, דומה דמיון רב לשבח עוצמת מלכות רומי שבספר חשמונאים א'. הבה ונביא כמה מן ההקבלות הבולטות לעין בין שני התיאורים הללו.

חשמונאים א' ח	פשר חבקוק
(א-ב) גיבורי חיל...	(ב יב-יג) המה קלים וגבורים במלחמה.
מלחמותיהם וגבורותיהם.	
(ד) ויכבשו כל מקום בעצתם ובאורך רוח.	(ג ה-ו) ובעצה כול מחשבתם להרע, ובנכל ומרמה ילכו עם כול העמים.
והמקום היה רחוק מהם...	(ג י-יא) וממרחק יבואו מאיי הים.
והנשואים נותנים להם מס שנה בשנה.	(ו ו-ח) אשר המה מחלקים את עולם ואת מסם מאכלם על כול העמים שנה בשנה לחרוב ארצות רבות.
(י) ויפלו מהם חללים רבים, וישבו את נשיהם ואת טפם...	(ו י-יא) אשר יאבדו רבים בחרב, נערים אישיים וזקנים נשים וטף, ועל פרי בטן לוא ירחמו.
ויהרסו את מבצריהם.	(ד ה-ו) אשר יבזו על מבצרי העמים.
(יב) ויכניעו את המלכים הקרובים והרחוקים.	(ד ב-ג) ובזו על נכבדים, במלכים ושרים יתעתעו וקלסו בעם רב.
ואשר שמעו את שמעם, יראו מפניהם.	(ג ד-ה) אשר פחדם ואמתם על כול הגוים (ד ז-ח) ובאמה ופחד ינתנו בידם.
(טו) ומועצה עשו להם.	(ד י-יג) מושלי הכתאים אשר בעצת בית אשמתם יעבורו איש מלפני רעהו, מושליהם זה אחר זה יבואו לשחית את הארץ.
(טז) והם מאמינים לאיש אחד להיות מושל עליהם שנה בשנה ולמשול בכל ארצם ³⁷ .	

37 שטרן (לעיל, הערה 2), עמ' 14) אומר בדין שכאשר מחבר ספר חשמונאים א' (ח טז) מספר לקוראיו כי ברומא שלט מדי שנה בשנה אדם אחד, ברי שאינו יודע דבר על קיומם של שני קונסולים. אידידוק זה מסתבר מתוך העובדה שאת מו"ם עם היהודים ניהל תמיד קונסול אחד, ששמו בלבד היה מופיע במכתבים הרשמיים. ברם, אפשר שכיבול זה נגרם גם בהשפעת העובדה שאז נהג הסינאט לשלוח

למרות השוני הקוטבי במגמת שני תיאורי הרומיים האלה, מפליא, עד כמה הם דומים בפרטים. כמובן, אפשר לטעון ששני התיאורים מבוססים על אותו מצב עובדתי, ומכאן הדמיון ביניהם, אך יש לשים לב למבחר הידיעות ופירושן השונה בשני הקטעים המקבילים הללו. כך, למשל, ברור שהמחבר האסיי, הסולד מן האיום הרומי ומן העורמה הרומית, איננו יכול להעניק לרומיים את המחמאה שלמרות שהם מכניעים את המלכים הקרובים והרחוקים, הם שומרים אהבה עם האוהבים והנשענים עליהם (חשמונאים א', ח יב)³⁸. ההשקפה שלפיה המדיניות הרומית מושתתת על צדק ומשפט שמצאה לה מהלכים גם אצל עמים זרים³⁹, גם היא אינה נמצאת, מסיבות מובנות, בחיבור האסיי והיא חסרה כאמור אף בשבח הרומיים בספר חשמונאים א'. מחבר פשר חבקוק אינו מאמין שהצדק והמשפט הם עמודי התווך של מדיניות הרומיים; לדעתו הרומיים רודים בארצות רבות 'ולוא יאמינו בחוקי אל' (פשר חבקוק ב יד-טו). שני המחברים אמנם עומדים על פיקחותם של הרומיים במשאומתן דיפלומאטי המסייע להם בהתפשטותם, אך הדגשים בחיבוריהם שונים לגמרי! מחברו של ספר חשמונאים א' (ח ד) קובע שהרומיים כובשים 'כל מקום בעצתם ובאורח רוח', ואילו הפרשן האסיי אומר: 'ובעצה כול מחשבתם להרע, ובנכל ומרמה ילכו עם כול העמים' (פשר חבקוק ג ה-ו). ולמחבר האסיי לא די בהערכה שלילית של אותה התנהגות שבעורמה האופיינית לרומי כאשר היא מתכננת כיבוש נוסף, אלא הוא אף מוסיף ואומר שהרומיים 'בחרן (בחרון) אף וזעף אפים ידברו עם כול העמים (ג יב-יג)... אשר ילעיגו על רבים ובזו על נכבדים, במלכים ושרים יתעתעו וקלסו בעם רב' (ד א-ג). כאן אנו שומעים הד ברור ליחס ברוטאלי של שליחי רומי, כאשר הם נושאים ונותנים עם שליטי העמים.

הדברת העמים על-ידי רומי לוותה במקרים לא מעטים במעשי אכזריות, והסופר האסיי התייחס אליהם בשאט-נפש: הרומיים 'יאבדו רבים בחרב, נערים אשישים וזקנים נשים וטף, ועל פרי בטן לוא ירחמו' (פשר חבקוק ו י-יא). גם מחבר ספר חשמונאים א' יודע על מעשים כגון אלה, אך הוא מזכיר אותם ללא סלידה: הרומיים נהגו כך כמעשה-תגמול. כאשר 'אלה אשר ביוון נועצו ללכת להשמידם', יצאו הרומיים נגדם 'ויפלו מהם חללים

מדי שנה בשנה מושל אחר לפרובינקיות, דבר המוצא את ביטויו בדברי פשר חבקוק ד י-יג על 'מושלי הכתאים אשר בעצת בית אשמתם [כלומר הסינאט ברומא] יעבורו איש מלפני רעיהו, מושליהם זה אחר זה יבואו לשחית את הארץ'.

38 אותו הרעיון נמצא בלבוש חדש בפי האידיאולוג הרומי מימי מלכות אוגוסטוס, הוא המשורר וירגיליוס. בחרוזיו המפורסמים הוא אומר שתפקידו של העם הרומי הוא לשלוט על העמים ולהביא להם שלום וכן 'לחוס על הנכנעים ולהדביר את הגאים' (איניאס 851-853). מימי מחבר ספר חשמונאים א' נשתנה המצב בעולם: האימפריה הרומית, החובקת את כל העולם התרבותי, הפכה לעובדה, ולכן העיקר איננו כבר הבלטת נאמנות הרומיים לבעלי בריהם שמחוץ למלכותם, אלא האידיאל של התנהגות הוגנת כלפי העמים שנכנעו למלכות רומי ונמצאים בתחומיה. כמובן שהתעמולה הרומית שפעם הפיצה את התדמית לפיה הרומיים הם בעלי-ברית נאמנים, ושעכשיו ניסתה לשכנע שמלכות רומי חסה על הנכנעים, איננה תואמת את המציאות כפי שהיתה.

39 עיין לעיל, הערה 25.

רבים, וישבו את נשיהם ואת טפם... ויעבדום עד היום הזה' (חשמונאים א', ח י). המחבר גם מציין כי הרומיים הרסו באותה מלחמה את מבצרי בני יוון. גם מחבר פשר חבקוק מדבר על העוצמה הצבאית הזאת של הרומיים, אך יחד עם זאת, הוא מצייר תמונה מחרידה. הוא אינו שוכח את 'מושלי הכתאים אשר יבזו על מבצרי העמים ובלעג ישחקו עליהם, ובעם רב יקיפום לתפושם, ובאמה ופחד ינתנו בידם והרסום בעוון היושבים בהם' (ד' ה-ט). המחבר מצייר כאן תמונה שלמה של פעולותיהם הצבאיות התוקפניות של הרומיים על סמך הרמז שבחבקוק א י ('והוא לכל מבצר ישחק'). בין השאר הוא מסביר מנקודת מבט יהודית מובהקת, מדוע ניתנו ביד הכובשים הרומיים מבצרי העמים (הכוונה בוודאי גם לערים המבוצרות): הם מקיפים אותם 'בעם רב לתפושם' והורסים אותם 'בעוון היושבים בהם'⁴⁰. הוא אף אומר שהמקומות הללו נכבשים על ידי צבא רומי 'באמה ופחד'. במקום אחר (ג ד-ה) הוא אומר בצורה כוללת על הרומיים: 'אשר אתם ופחדם על כול הגואים'. גם מחבר ספר חשמונאים א' (ח יב) יודע שהעולם כולו אחוז פחד מפני הרומיים: 'ויכניעו את המלכים הקרובים והרחוקים, ואשר שמעו את שמעם, יראו מפניהם'. המחבר החשמונאי אמנם משקף אותה הרגשה של אימה מפני הכוח הבלתי־מרוסן של מלכות רומי, אך עובדה זו אינה גורמת לו תחושה של רתיעה, אלא להפך: העוצמה הרומית היא כה חזקה, עד שהיא מעוררת בהלה בקרב כל אלה אשר שמעם של הרומיים הגיע אליהם, אך לעומת זאת בעלי־בריתם יכולים דווקא להפיק תועלת מכוחה המוחץ של מלכות הרומיים, כי הם 'עם אוהביהם והנשענים עליהם שמרו אהבה' (שם).

חמסנותה של רומי ובייחוד המיסוי הבלתי־נסבל שהטילה על העמים שכבשה, הם מן המפורסמות. את המסים הרומיים מזכיר מחברו של ספר חשמונאים א' שלוש פעמים (ח, פסוקים ב, ד, ז): 'פעם בקשר לנצחון על הגאלאטים; פעם באופן כללי, כפועל יוצא של נצחונם של הרומיים על 'המלכים הבאים עליהם מקצה הארץ'; ופעם כעונש שהוטל על אנטיוכוס הגדול לאחר הנצחון. שום גינוי על חמסנותה זו של רומי אינו נשמע מפיו של המחבר החשמונאי; הוא אף מתפעל ממלחמותיהם ומגבורותיהם של הרומיים אשר הכניעו את ארץ ספרד 'לכבוש את מחצבות הכסף והזהב אשר שם' (ח, ג). שונה בתכלית היא תגובת הסופר האסיי על ההרס הכלכלי בארצות הכיבוש הרומי ועל המיסוי הכבד. הרומיים הם בעיניו 'אשר מחלקים את עולם ואת מסם מאכלם על כול העמים שנה בשנה לחריב ארצות רבות' (פשר חבקוק י ו-ח). הם 'ידושו את הארץ בסוסייהם ובבהמתם, וממרחק יבואו מאיי הים לאכול את כול העמים כנשר ואין שבעה' (שם, ג ט-יב), 'ויסופו את הונם עם כול שללם כדגת הים' (שם ו א-ב), והממונים על הפרובינקיות, הם 'מושליהם, זה אחר זה יבואו לשחית את הארץ' (שם, ב יב-יג).

תמונה מחרידה מזה והתפעלות מזה! ולמרות זאת העובדות המסופרות בשני התיאורים הן כה דומות, עד שניתן להעביר משפטים ומליצות שלמות מתיאור אחד לרעהו, והם

עשויים להתאים יפה למסגרתם החדשה. מחבר ספר חשמונאים א' היה בוודאי מסכים לכולל בתוך תיאור גדולת רומי משפטים כגון אלה: 'המה קלים וגבורים במלחמה' (פשר חבקוק ב יב-יג), 'אשר פחדם ואמתם על כול הגואים ובעצה כול מחשבתם' (שם, ג ד-ה), 'אשר ידושו את הארץ בסוסייהם ובבהמתם, וממרחק יבואו מאיי הים' (שם, ג ט-יא). הוא היה מן הסתם מסכים לדיעה כי מפקדי הרומיים 'יבזו על מבצרי העמים ובלעג ישחוקו עליהם ובעם רב יקיפום לתפושם... והרסום' (שם, ה-ט). כן לא היה המחבר החשמונאי נרתע מלומר כי הרומיים 'מחלקים את עולם ואת מסם מאכלם על כול העמים שנה בשנה' (שם, ו 1-2). משפטים אלה היו משמשים אצלו לשם הבלטת עוצמתה של רומי — והרי חלק מן המוטיבים הללו תמצא למעשה גם אצלו. לעומת זאת היה מחבר פשר חבקוק מסכים לכמה מקביעותיו של המחבר החשמונאי, אולם היה רואה בהן דברי גנאי. גם הוא היה עשוי לכתוב, למשל, שהרומיים 'כבשו כל מקום בעצתם ובאורח-רוח' ואף את המקומות המרוחקים הם כבשו (חשמונאים א' ח, ד). המחבר האסיי היה רואה בעובדה שהם הכניעו את ארץ ספרד 'לכבוש את מחצבות הכסף והזהב אשר שם' (שם, פסוק ג), הוכחה לחמסנותם של הרומיים והיה מצרף לה דוגמאות מאלפות לכובד עולו של המיסוי הרומי (שם, פסוקים ב, ד, ז). סיכומו של דבר: מחבר פשר חבקוק היה נהנה מרובו של שבח גדולת רומי שבספר חשמונאים א' והיה מוכן לחתום עליו — להוציא שתי טענות: (א) הרומיים הם בעלי-ברית נאמנים. (ב) במקרים רבים הם כובשים רק לאחר שהותקפו על-ידי אלה אשר 'נועצו להשמידם' (חשמונאים א', ח ט). החפיפה המתמיהה בין דברי השבח לבין דברי הגנאי אינה אלא חפיפה שלכאורה. כאמור, מה שהיה בעיני המחבר האסיי סימן לרשעת מלכות רומי, היה בעיני המחבר החשמונאי הוכחה לעוצמתה וגדולתה. ואם הכיר מחבר פשר חבקוק את דברי ספר חשמונאים א' על הרומיים, הרי ראה בהם בוודאי ביטוי מובהק של השקפותיהם של 'כוהני ירושלים האחרונים אשר יקבצו הון ובעצ משלל העמים, ולאחרית הימים ינתן הונם עם שללם ביד חיל כתיאים' (פשר חבקוק ט ד-ז). הכרנו שתי תמונות חד-צדדיות של האימפריאליזם הרומי: האחת, האסיית, אינה מבחינה בצדדיו החיוביים משום שהיא מעין קול קורא של כל קרבנותיו, הן אלה שבפועל והן אלה שבכוח. אף בתיאור השני, זה שבספר חשמונאים א', אין זכר לתכונותיו החיוביות האמיתיות של המשטר הרומי, כגון שלטון החוק ורעיון השלום הכולל. התכונה החיובית האמיתית היחידה של המדינה הרומית של אז, הנזכרת בשבח הרומיים שבספר חשמונאים א', היא תיאור המשטר השוויוני של הרפובליקה הרומית הדואג לנתיניו ואין בו מידת ההתנשאות (חשמונאים א', ח יד-טז). ומה שנוגע לנאמנות רומי לבעלי-בריתה (שם, פסוקים א יב), היא היתה, בעיקרה, עניין של העמדת פנים מצדם של הרומיים, השואפים להרחבת גבולות ממלכתם, וכן עזרתם לאוהביהם היתה אנוכית מאוד. לא רק פשר חבקוק, אלא אף ספר חשמונאים א' (ב, ד) וגם המציאות ההיסטורית לימדו אותנו ששיקול דעתם של הרומיים, מטרתו היתה כיבוש נוסף: 'בעצה כול מחשבתם להרע, ובנכל ומרמה ילכו עם כול העמים' (פשר חבקוק ג ה-1). שאר המעלות הטובות של מלכות רומי אשר בפיו של

הסופר החשמונאי הן: גבורתם המלחמתית היעילה של הרומיים, הדברת עמים המרוחקים ביותר, כיבוש ארצות רבות, מעשה הריסת מקומות מבוזרים, שביית נשים וטף, שיעבוד המנוצחים והטלת מסים כבדים עליהם, השתלטות על מקורות העושר, שרירות לבם של הרומיים בהמלכת מלכים והורדתם ואימתם של העמים מפני מלכות רומי, כאשר הגיע שמעה אליהם. אין ספק ששבחים כאלה הם מפוקפקים מאוד, וכבר ראינו שהמחבר האסיי מביא דברים דומים דווקא לגנותה של מלכות רומי.

ברם, לא רק בקשר לרומי, גם במקרים אחרים בתולדות האנושות עוררה העוצמה האימתנית של מעצמה גדולה, הנראית ככל-יכולה, התפעלות אצל רבים מבני-האדם, ובייחוד אצל אותם השליטים ובני פמלייתם אשר ראו במדיניות של כוח את משענתם היעילה. הם חייבו את הכוח הברוטאלי של ממלכה אחרת, כל עוד סברו שזו פועלת לטובתם. מחבר ספר חשמונאים א' שם אמנם בפיו של יהודה המכבי נאום בעל נימה שונה (ג יח-כא), אשר בו הוא אומר בין השאר: 'נקל כי יסוגרו רבים בידי מעטים, ואין מעצור לפני שמים להושיע ברכים או במעטים. כי לא ברוכ-חיל נצחון המלחמה, כי מן השמים גבורה'. אך כאשר אותו מחבר בא לתאר, מתוך האווירה הפוליטית של זמנו ושל סביבתו, את יעילותה של עוצמת רומי האדירה, אשר היא — וזה העיקר — בעלת-בריתם של היהודים, הוא סוגד לעוצמת ממלכה זו. לכן הופך התיאור לדו-ערכי בעל-כרח: המחבר בא לברך, אך אם תיטיב להקשיב, תהיה עשוי ללמוד מדבריו את ההפך ממה שהוא התכוון לומר. יחד עם זאת שבח גדולת רומי שבספר חשמונאים א' הוא עדות היסטורית מאלפת ויקרת ערך. היא מעידה על כך שהיו בין מעריצי רומי לא רק כאלה אשר הושפעו על-ידי התעמולה הרומית, המפיצה ברכים את מעלותיה הטובות, אלא גם כאלה אשר נתרשמו מעוצמתה. ועוד יותר חשובה היא עדותם של כתבי האסיים, ופשר חבקוק בתוכם: הם ביטוי יחיד במינו של שנאת האימפריאליזם הרומי בלב אלה אשר ראו בו איום נורא על עצם קיומם.

ז

האנטי-אימפריאליזם האסיי הוא, כשלעצמו, תופעה מורכבת ורבת סתירות, אך יחד עם זאת בתור תופעה חברתית הוא מובן יפה⁴¹. האידיאולוגיה האסייתית היתה מהפכנית ביסודה ואם מותר לומר, 'סוציאליסטית', ויחד עם זאת אפוקאליפטית. ברם, אנשי היחד לא רק ציפו למהפכה עולמית וחברתית אשר תבוצע על-ידם בעזרת שמים באחרית הימים, הממששת ובאה, אלא אף הגשימו בזמנם חלק מרעיונותיהם הלכה למעשה בחיי-יום-יום, בהיותם כת מאורגנת, נבדלת משאר העם ומפורסמת בגלל שיתוף ההון שנהג בה. אחת

41 בכמה היבטים של האידיאולוגיה האסייתית דנתי במאמרי, 'כת מדבר יהודה והשקפותיה', ציון, יט (תשי"ד), עמ' 89-103, וכן במאמרי 'The Social Message from Qumran', *Journal of World History*, XI (1968), pp. 107-115

הסיבות לשיתוף ההון של האסיים היתה הערכת העוני כערך דתי; לכן כינו את עצמם לא רק 'בחירי צדק', אלא גם 'עניי רוח' ו'אביוני חסד'. בן העדה האסיית הודה לאל 'כי לא נתתה משעני על בצע' (הודיות י' כב-כג). האסיים נבדלו מהון אנשי חמס ושנאו את 'אנשי מטה, שולחי אצבע ומדברי הון' ומקני הון' (סרך היחד יא ב). הם סברו כי ההון מעביר את האדם על דעתו. כך קרה לכהן הרשע, אחד משליטי בית חשמונאי

אשר נקרא על שם האמת בתחלת עומדו, וכאשר משל בישראל, רם לבו ויעזוב את אל ויבגוד בחוקים בעבור הון, ויגזול ויקבוץ הון אנשי חמס אשר מרדו באל, והון עמים לקח, לוסיף [להוסיף] עליו עון אשמה (פשר חבקוק ח ח-יב)⁴².

התנגדותם של האסיים לצבירת הון הכרוכה בעושה הזולת היתה אפוא מוחלטת. כבר ראינו שמחבר פשר חבקוק מתרעם 'על כוהני ירושלם האחרונים אשר יקבוצו הון ובצע משלל העמים, ולאחרית הימים ינתן הונם עם שללם ביד חיל הכתאים' (שם, ט ד-ו). ואם התנגדו האסיים להון חמס בכלל, ולגזילת הון מאומות אחרות בפרט, נקל להבין שהיו גם רגישים לניצול כלכלי של העמים על-ידי הרומיים אשר הוסיפו 'את הונם עם כל שללם' של העמים אשר כבשו 'כדגת הים' (שם, י א).

אגב, בדומה לנתועות מהפכניות אחרות, התנגדותם של האסיים להון לא היתה עקיבה. הם אמנם כינו את עצמם עניים ואביונים, אך החברים החדשים הכניסו את הונם לקופת הכת ועבודתם נשאה רווחים, אולם אסור היה להם לקיים שותפות ברכוש עם אנשים מחוץ לכת: 'והון אנשי הקודש ההולכים בתמים, אל יתערב הונם עם הון אנשי הרמיה' (סרך היחד ט ח-ט). מלבד זה, לא רק שהיה קיים הון היחד, אלא איש הכת מבטיח: 'ולהון חמס לוא תאוה נפשי וריב אנשי שחת לוא אתפוש עד יום נקם' (שם י' יט). מסתבר אפוא שלפי דיעה זו המנעותם של האסיים מתפיסת הון אנשי חמס אינה אלא זמנית ותוקפה יפוג באותו יום נקם של אחרית הימים, כאשר תחול מלחמת בני-אור בבני-חושך. אז יכבשו בני-אור לא רק את ארץ-ישראל, אלא את כל ארצות תבל, ואז יהיו 'עדת בחירו' [בחיריו] רשים ושרים ענל כול העם כרועי' צון [צאן] בתוך עדריהם' (פשר תהלים מזמור לו, ג ה), כי 'להם נחלת כול'⁴³, והם 'ירשו את הר מרום ישראל ובהר קודשו יתענגו' (שם, שורות 10-11)⁴⁴. לא רק ליחסם של האסיים להון, אלא אף לפאציפיזם המהולל שלהם היו צדדים פרובלמאטיים — אפילו במידה רבה יותר⁴⁵. כבר שמענו שהם התכוונו למלחמת בני-אור

42 הכהן הרשע אף 'גזל הון אביונים' (פשר חבקוק יב י'), ומסתבר שהכוונה לאנשי הכת.

43 המלים הבאות לא נשתמרו.

44 הפשר הוא לדברי מזמור לו כב: 'כי מברכיו יירשו ארץ'. הדרשן האסיי מסיים את פירושו במלה 'יתענגו', מלה הלוקחה מפסוק יא: 'ועניים יירשו-ארץ והתענגו על רב שלום'. הפשר לפסוק זה (שם, ב י-יא) נשתמר בצורה לקויה. בין השאר נאמר שם על עדת האביונים: 'ואחר יתענגו [ב]כול [...] הארץ והתדרשו בכול... בשר', ועיין הדיון אצל הורגן (לעיל, הערה 30), ב, עמ' 208-209. אינני רואה שום מניעה להשלים את החסר כמובן שבני עדת האביונים ייהנו באחרית הימים בתענוגות גשמיים.

45 עיין מאמרי העברי, לעיל, הערה 41.

בבני-חושך אשר תסתיים בכיבוש כל ארצות תבל והשמדת הרשעים; יש להניח שכאשר המועד היעוד לכך בושש לבוא, לא זנחו האסיים לחלוטין את הציפייה ליום נקם. הפאציפיזם של האסיים היה אפוא פאציפיזם על-תנאי: בינתיים האסיי צווה על 'שנאת עולם עם אנשי השחת ברוח הסתר, לעזוב למו הון ועמל כפים כעבד למושל בו וענוה לפני הרודה בו', אך, יחד עם זאת, 'להיות איש מקנא לחוק ועתיד⁴⁶ ליום נקם' (סרך היחד ט כא-כג). בדרך זו היו האסיים האנטי-אימפריאליסטים והפאציפיסטים התוקפניים מוכנים לבסוף לקבל עליהם בהכנעה כל שלטון אימפריאליסטי⁴⁷, והם מצאו לשון משותפת אפילו עם הורדוס, המלך השנוא (יוסף בן-מתתיהו, קדמוניות טו, 371-372). פאראדוקסים דומים תמצא גם אצל תנועות מהפכניות פאציפיסטיות אחרות, הן אצל כתות דתיות למיניהן והן באידיאולוגיות חילוניות פוליטיות. למרות זאת יש לציין שהשיטה הרעיונית האסיית, בין אם דגלה במהפכנות אקטיביסטית, ובין אם היא הטיפה, מתוך פאציפיזם על-תנאי, 'לשנאת עולם עם אנשי שחת ברוח הסתר', היתה בכל גילוייה אידיאולוגיה אנטי-אימפריאליסטית קלאסית. לכן אין זה מקרה שהאסיים ראו בעוני ערך חיובי ושהתנגדו, בתור 'אנטי-קאפי-טאליסטים', לצבירת הון בכלל ולשליטים אשר 'יקבוצו הון ובצע משלל העמים' בפרט. האסיים פיתחו בידועין השקפת-עולם אחידה אך גמישה שהיתה יחידה במינה בעולם העתיק. הם המייצגים המובהקים של האפוקאליפטיקה היהודית. אחד מיסודותיה של זו היתה המגמה האנטי-אימפריאליסטית המשולבת בביקורת חברתית חריפה — וכל אשר יקרא את חזון יוחנן שבברית החדשה יווכח בכך. מסתבר שדווקא המרד נגד סדרי העולם הזה המושחתים היה הסיבה העיקרית להיווצרות הזרם האפוקאליפטי בישראל ולתופעות מקבילות אצל אומות העולם. חסידים אלה של חזון הקץ והגאולה ציפו אפוא להשמדת עולם הרשע הזה ולבוא הגאולה בעתיד הקרוב, אך פניהם לא הופנו כלפי אחרית הימים בלבד. היות וחשו במשבר החמור שבימיהם, חושם ההיסטורי התלהט והתחדד במידה יתירה, והתבוננותם לא נצטמצמה רק לעיון בהווה, אלא הם גם שאלו על משמעות תולדות האנושות מראשיתן ועד סופן לעתיד לבוא. והיות שהם דימו לעצמם שימיהם מהווים סוף תקופה והתחלת תקופות חדשות, הם הגיעו לידי מסקנה שכל ההיסטוריה אינה אלא שרשרת של תקופות, המתחלפות ובאות זו אחר זו⁴⁸. מספר דניאל ידועה לנו תורת ארבע

46 בכתב-יד של המגילה כתוב 'ועתו' או 'ועתו'. הגרסה המשוערת שבחרנו בה, היא לפי הצעתו של י. ליכט, מגילת הסרכים, ירושלים תשכ"ה, עמ' 198.

47 עיין גם ד' פלוסר, 'המקור היהודי על יחס הכנסיה הנוצרית הקדומה אל המדינה', דת וחברה בתולדות ישראל ובתולדות העמים, ירושלים תשכ"ה, עמ' 62-67.

48 בנושא זה דן במחקר מאלף י. ליכט, 'תורת העתים של כת מדבר יהודה ושל מחשבי קיצין אחרים', ארץ ישראל, ח (תשכ"ז: ספר א"ל סוקניק), עמ' 63-70. ליכט מזכיר בדיון את ספרו של G. Leisersohn, *Estructura y sentido de la historia según la literatura apocalíptica*, Santiago de Chile 1960. רסס 1 של כ"י 4Q 180 פותח במלים: 'פשר על הקצים אשר עשה אל קץ להתם [כול הויה] ונהיה, בטרם בראם, הכין פעולות[ם]'. הקריאה וההשלמות לפי J. Strugnell, 'Notes en marge...', *Revue de Qumran*, VII (1970), p. 252.

המלכויות⁴⁹, אך זו אינה השיטה האפוקליפטית היחידה של חלוקת ההיסטוריה לעתים. דווקא ראייתם של האפוקליפטיקאים את כל תולדות האנושות ראייה כוללת וחלוקתן לתקופות, היא ההישג החשוב של האפוקליפטיקה. בנקודה מכרעת זו השפיעה האפוקליפטיקה, ולא הנבואה המקראית, דרך ספר דניאל והברית החדשה, על שיטות משיטות שונות של הפילוסופיה של ההיסטוריה, החל מאבות הכנסייה ועד ימינו אנו⁵⁰. האסיים הסיקו משיטת העתים הקבועות מראש מסקנות עיוניות ואידיאולוגיות חשובות. ברי שאמונתם בגזירה קדומה כפולה היא אחת ממסקנות אלה. נוסף על כך יצר צירופן של העתים בתודעתם תהליך היסטורי, והבנתו של תהליך זה היא היסוד להשקפת עולמה של הכת: כל עת מחייבת נקיטת עמדה מיוחדת כלפיה⁵¹, ועמדה זו נקבעת תמיד מחדש על-פי מה שנגלה לכת. על חכמי האסיים היה אפוא 'לעשות את רצון אל ככול הנגלה לעת בעת ולמוד את כול השכל הנמצא לפי העתים ואת חוק העת' (סרך היחד ט, יג-יד). מכאן שמן האסיי דרושה היתה בכל עת ועת נקיטת עמדה חדשה כלפי מאורעות זמנו. אנשי הכת היו אפוא בוודאי להוטים אחרי כל ידיעה וידיעה על המתרחש בקרב ישראל ובין אומות העולם וממלכותיהם, וזאת מתוך זווית השקפתם המהפכנית האנטי-אימפריאליסטית, הסולדת מפני דיכוי ומפני הון חמס. עירונתם כלפי תמורות פוליטיות וחברתיות הפכה אותם לעדים חשובים אודות התגשויות פנימיות בתוך העם ואודות מאבק הכוחות בין העמים. הידיעות הללו מצאו את ביטויין בתוך הפשרים האסיים שנודעת להם, מבחינה זו, חשיבות ראשונה במעלה והם תרומה יחידה במינה לחקר ההיסטוריה של אותה תקופה, והודות לעמדתם התקיפה והעקרונית של האסיים נגד כל אימפריאליזם, נשמע בפשרים שלהם לא רק קולה של כת יהודית בדלנית, אלא אף מחאתם הנמרצת של כל ההמונים ברחבי העולם אשר נפגעו, או עשויים היו להיפגע, על-ידי תוקפנותה וכיבושיה של מלכות רומי.

ח

פשר חבקוק נתחבר כנראה כשסכנה חמורה מצד מלכות רומי ריחפה על עמנו ועל ארצנו, אך בטרם נתממשה בהתערבותו של פומפיוס וכיבוש ירושלים על-ידו. לעומת זאת נתחבר פשר נחום לאחר האסון הכבד הזה. מלבד זה משמש פשר נחום עדות לכך שכמו שאר בית

49 D. Flusser, 'The four empires in the Fourth Sibyl and in the Book of Daniel', *Israel Oriental Studies*, II (1972), pp. 148-175. שרידי ספר דניאל נשתמרו בקומראן, ומחבר מגילת מלחמת בני-אור בבני-חושך ראה בדבריו של ספר דניאל נקודת-מוצא בתיאור המצב הפוליטי אשר בו תתחולל מלחמה זו (עין: ד' פלוסר, 'היסודות האפוקליפטיים של מגילת המלחמה', בימי בית שני, ספר זכרון לאברהם שליט, ירושלים תשמ"א, עמ' 434-452). למרות זאת, שיטת ארבע המלכויות אינה משתקפת בספרות קומראן, שנתפרסמה עד עכשיו, אף לא בספרות אפוקליפטית הקרובה לאסיים, או באפוקליפסות חשובות אחרות.

50 מלבד מאמרו של ליכט וספרו של לזרובין, המובאים לעיל בהערה 48, רן בחשיבות האפוקליפטיקה בשביל הגות היסטורית כבר, A. Sabatier, 'L'Apocalypse juive et la philosophie de l'histoire', *REJ*, XL (1900), Actes et conférences, pp. LXV-LXXXVI.

51 עיין ליכט (לעיל, הערה 48), עמ' 65 וכן מאמרי העברי (לעיל, הערה 41), עמ' 90.

ישראל, קיוו גם האסיים שמלכות רומי הרשעה תחלוף לבסוף. מנחום א ד ('גוער בים ויבשהו וכל נהרותיו החרוב') מסיק הדרשן האסיי (ב כ-ה) שהאל עתיד 'לעשות בהם משפט ולכלותם מעל פני [הארץ]', ואילו הנהרות הם 'מושליהם אשר תחת ממשלתם'. פשר חבקוק לעומת זאת אינו מזכיר את אחריתה של רומי, והמאורע ההיסטורי אשר מחברו מצפה לו הוא שהון ובצע של כוהני ירושלים האחרונים ינתן ביד הרומיים (פשר חבקוק ט ד-ז). אם כן, פשר זה מוקדש כולו לתיאור עוין של מלכות רומי וכיבושיה, וחוזן מן הרמז שזה עתה הזכרנו, אין בו שום התייחסות יהודית אל מלכות רומי. פשר חבקוק הוא אפוא בטהרתו תעודה מאלפת של הטיעונים האנטי-רומיים שהושמעו — לפי כל הנראה במחצית הראשונה של המאה הראשונה לפני-הספירה — ברחבי תבל על-ידי אלה שרומי סיכנה אותם.⁵² תגלית הפשר זיכתה אותנו בטקסט, המצטרף כעדות נוספת לעדויות האחרות המבטאות התנגדות וביקורת כלפי רומי בתקופה העתיקה.

מעלת הפשר היא שביקורת זו באה לנו כאן מכלי ראשון, מפי האנשים עצמם, ובזה נודע לו ערך מיוחד. כפי שידוע גם מתולדות עמנו, ומתולדות עמים אחרים, ההתנגדות לרומי לא היתה רק מילולית ואידיאולוגית, אלא גם מעשית, ונתבטאה במלחמות ומרידות של העמים הכבושים; אלה היו פעולות אשר נבעו מן התקווה של הרחקת הסכנה הרומית, של שיחרור מעולה של מלכות זו, או של תקווה להשמדתה. אותן התקוות לא תמיד הגיעו, כמובן, למעשי מלחמה ומרד ממש, והשנאה נגד רומי מצאה גם את פורקנה באידיאולוגיות, שנמסרו בעל-פה או בכתב. נבואות שונות ומשונות על חורבן רומי הושמעו אצל אומות העולם במזרח ובמערב, ונתחברו אף חיבורים אפוקאליפטיים, המבשרים, מתוך תקווה לנקמה, את נפילתה של רומי וגאולתם של קרבנותיה. ברם, כתבי אומות העולם הללו לא הגיעו לידינו במישרין,⁵³ משום שספרות מרי זו היתה ספרות מחתרית ומשום שבימי הקיסרות הרומית נאסר העיון בחיבורים נבואיים מסוכנים, ואוגוסטוס קיסר אף ציווה לשרוף יותר מאלפיים חיבורים חתרניים כאלה.⁵⁴ מתקבל על הדעת שנבואות אנטי-רומיות של אומות העולם משתקפות ב'נבואות סיבילה' ביוונית,⁵⁵ אך ספרים אלה בצורתם הסופית הם חיבורים יהודיים ונוצריים,⁵⁶ וקשה להכריע אם הנבואות של אומות העולם נשתמרו שם

52 עיין אצל פוקס (לעיל, הערה 1), עמ' 36, הערה 19, וכן עמ' 66, הערה 77, וכן עמ' 5.

53 על 'נבואת הקדר' המצרית עיין S.K. Eddy, *The King is Dead*, University of Nebraska, Lincoln 1961, pp. 292–294. נבואה זו הגיעה לידינו בשרידים היווניים של עותק שנעשה במאה הראשונה לפני-הספירה. היא כנראה אינה נוגעת לענייננו, משום שלדעת חוקרים רבים נתחברה בסוף המאה השלישית לפני-הספירה.

54 עיין H. Windisch, *Die Orakel des Hystaspes*, Amsterdam 1929, pp. 31–33.

55 על נבואה אנטי-יוונית שבספר הרביעי של נבואות סיבילה עמדתי במאמרי הלועזי, לעיל, הערה 49. מסתבר שנבואה זו נתחברה על-ידי יהודי.

56 בנבואה המפורסמת הכלולה בספר השלישי של סיבילה, חרוזים 350–361, דן פוקס (לעיל, הערה 1), בעמודים 7–8 וכן עמ' 35–36, הערה 20. נבואה זו משקפת את רגשי הנקם של עמי המזרח נגד כיבושי מלכות רומי. A. Kurfess, *Sibyllinische Weissagungen*, Heimeran 1951, p. 294, אומר שהחרוזים 350–355 אולי משקפים נבואה פאגאנית. ברם החרוזים 256–261 על השפלתה העמידה של 'בתולת

כלשונן, או בעיבוד יהודי או נוצרי. מסתבר שהעדויות היחידות על ההתנגדות למלכות רומי מפי העמים אשר הותקפו והודברו על-ידה, אשר מקורן הישיר אינו מוטל בספק, הן דווקא העדויות היהודיות, המצויות הן בספרות הרבנית והן במקורות יהודיים אחרים.⁵⁷ מקורות אלה נתגבשו בעקבות חורבן בית שני, מכאן שלפשרים האסיים, וביניהם פשר חבקוק, נודעת חשיבות מיוחדת במינה, שכן זמנה של הספרות של כת מדבר יהודה הוא מן התקופה שלפני החורבן. מעמדתם של האסיים כלפי מלכות רומי ניתן אפוא להסיק מסקנות לא רק אודות התנגדות של אומות העולם לרומי בתקופה שלפני-הספירה, אלא גם לבדוק את השאלה, באיזו מידה יש שורשים רעיוניים קדומים יותר לביטויי השנאה היהודית כלפי רומי שלאחר חורבן הבית.

לעדויות הישירות והעקיפות על השנאה כלפי רומי מצטרף סוג אחר של כתובים. כבר במאה השנייה לפני-הספירה היו הרומיים עצמם מודעים לתרעומת הקשה עליהם בכל התבל כולה. קיקרו מדבר על 'השנאה נגד מלכותנו שהיא כמעט מוצדקת', וזה בגלל תאוות הבצע ומעשי העוול של מושלי הרומיים בפרובינקיות. לדבריו העם הרומי אינו יכול לסבול עוד את הבכי, הנחי והתלונות של כל העמים.⁵⁸ על הטיעונים שנשמעו אז מפי עמים אלה ניתן ללמוד גם מתוך הספרות ההיסטורית הרומית עצמה:⁵⁹ שם הם הושמו בפייה של אויבי רומי, הן בנאומיהם והן באגרותיהם. נאומים ואגרות אלה אמנם נתחברו על-ידי הסופרים הרומיים עצמם, אך יחד עם זאת בתעודות ספרותיות אלה מבוטאת הביקורת הקטלנית על חמסנותה של רומי בנאמנות ובלי סילופים. אחת התרומות החשובות של פשר חבקוק היא חשיפת הדמיון המופלא — שעליו נעמוד להלן — בין התעודות הספרותיות הרומיות הללו לבין התיאור העויין של מלכות רומי בחיבור יהודי אותנטי. בדינונו לא נעסוק במרכיב ה'משיחי' של שנאת מלכות רומי, אלא רק בביקורת האימפריאליזם הרומי, שהרי היא הנושא היחיד של פשר חבקוק ובה אף מתמקד מחקרנו.

ברי שהמוטיבים החוזרים של תרעומת זו אינם רק פרי של אידיאולוגיה, שהרי אידיאולוגיה זו צמחה על רקע של מציאות עגומה. ברם הטיעונים האלה, הנשמעים מפי כל, הם גם פרי של מבחר מגמתי, המושתת הן על המציאות והן על שנאה: הזכרת הברכה

רומי' נתחברו, לדעתי, על-ידי יהודי. בחרוזים 257–259 נמצא אותו המוטיב כמו בחזון יוחנן יח ג. בנבואה אחרת שבאותו ספר ג' של נבואות סיבילה דנתי לעיל, הערה 26. הנבואה היא נבואה יהודית.

57 דיון במקורות יהודיים אלה תמצא אצל פוקס (לעיל, הערה 1), עמ' 62–73, הערה 77. דיון זה, כמובן, אינו ממצה. טרם נכתב מחקר מעמיק, אשר יעסוק במקורות יהודיים של התנגדות למלכות רומי, לא מבחינת עמדתה של היהדות, אלא כעדות להתנגדות לרומי, המשותפת לישראל ולאומות העולם.

58 עיין פוקס (לעיל, הערה 1), עמ' 44–45, הערה 45.

59 C. Iulius Caesar, *Bellum Gallicum*, נביא כאן את החיבורים ההיסטוריים הרומיים אשר להם נודק: ed. O. Seel, Teubner, Leipzig 1968; C. Sallustius Crispus, *Catilina, Iugurtha, fragmenta ampliora*, ed. A. Kurfess, Leipzig 1972; Cornelius Tacitus II, 2, ed. E. Koestermann, Leipzig 1970; M. Iuniani Iustini, *Epitoma historiarum Philippicarum Pompei Trogi*, ed. O. Seel, Leipzig 1972

שבמלכות רומי נעדרת ממקורות מסוג זה⁶⁰. נביא כאן כמה דוגמאות של טיעוניהם של אויבי רומי בספרות הלאטינית, המקבילים לטיעונים בפשר חבקוק. לפי סופר רומי אחד⁶¹, מתלונן דימטריוס, מלך האילירים באזני פיליפוס, מלך מקדון על עוול הרומיים: הם אינם מסתפקים בגבולות איטליה ומתוך תקווה מרושעת הם שואפים לשלטון על כל העולם כולו, כאילו חטא הוא שיתקיים מלך כלשהו מחוץ למלכותם. יוליוס קיסר בספרו על מלחמת גאליה⁶² שם בפיו של לוחם אכזרי ברומי נאום אשר בו הוא טוען בין השאר שהרומיים, מתוך קנאה בגיבורי-חיל אצילים, אינם שואפים אלא להתיישב בתחומם ובעריהם ולשעבדם שיעבוד-עולם. כאשר ההיסטוריון הרומי טקיטוס⁶³ מספר על הכנעת בריטניה על-ידי הרומיים, הוא שם בפיו של לוחם בריטי נאום מאלף, אשר בו אומר האיש, בין השאר, שהרומיים הם שודדי כל העולם, ולאחר שהשחיתו את כל הארץ, הם מפשפשים בים, ולא המזרח ולא המערב השביעו את רעבונם. הם קוראים למעשי שוד, רצח וגזילה בשם מזויף 'מלכות', ואם הפכו ארץ לשממה, לזה הם קוראים בשם 'שלוש'. הוא גם מזכיר בנאומו את המסים הרומיים, את עבודת-הפרך של המשועבדים ואת השדות, המכרות והנמלים אשר נתפשו על-ידי הרומיים. אצל הסופר הרומי הדגול סלוסטיוס⁶⁴ מעורר המלך יוגורטה מלך אפריקני אחר להיות לו לבעל-ברית במלחמה נגד הרומיים, בטענו: הרומיים הם בני עוולה, חמדנים עד עומק נפשם ואויבים משותפים של העמים כולם; הסיבה למלחמתם נגד עמים זרים היא תאוות השלטון, ובה במידה שמישהו נראה בעיניהם עשיר בנכסים, באותה המידה הוא נהיה בעיני הרומיים לאויבם בכוח.

אותו סלוסטיוס חיבר גם טקסט שיש לו חשיבות מרובה הן כהקבלה לביקורת האימפריאליזם הרומי שבפשר חבקוק והן לגבי שבח גדולת רומי שבספר חשמונאים א'. הכוונה היא לאיגרת של מיתרידטס מלך פונטוס, אויבה המושבע של מלכות רומי, המיועדת, כביכול, למלך הפארתיים⁶⁵. לדברי האיגרת

יש לרומיים סיבה אחת ישנה נושנה, המביאה אותם להילחם עם כל העמים, הלאומים והמלכים והיא תאוה עמוקה לשלטון ועושר... לאחר שהאוקיאנוס עצר בעד התקדמותם מערבה, הם הפנו את נשקם הנה [כלומר מזרחה]. מראשיתם הם

60 אך ראה, למשל, דברי אותו פומפיוס טרוגוס אשר שמר בספרו הדים כה רבים של פולמוס נגד רומי; הוא מסיים את ספרו באמרו שכאשר אוגוסטוס כבש את העולם, בני ספרד, עם בארבאי ופראי, הועברו סוף-סוף על-ידי החוקים למנהג חיים תרבותי יותר (יוסטניוס, ספר מד, ה, 8, עמ' 302).

61 יוסטניוס, ספר כט, ב, 1-4 (עמ' 217).

62 קיסר, מלחמת גאליה, ספר ז, עז, 15 (עמ' 269), ועיין פוקס (לעיל, הערה 1), עמ' 47, הערה 52.

63 טקיטוס, אגריקולה, ל-לא (עמ' 52-54) ובייחוד ל, 4. ועיין פוקס (לעיל, הערה 1), עמ' 17, 47, הערה 53.

64 סלוסטיוס, יוגורטה, פח, 1 (עמ' 117) ועיין פוקס (לעיל, הערה 1), עמ' 47, הערה 52.

65 האיגרת היתה חלק של חיבורו ההיסטורי הגדול של סלוסטיוס שרק חלקים מעטים ממנו נשתמרו. האיגרת מסומנת בהוצאות המודרניות בסימן Fr. IV 69 ונמצאת בהוצאה המובאת לעיל, בעמודים 162-164. עליה עיין גם פוקס (לעיל, הערה 1), עמ' 16-17, 47, הערה 52.

צברו כל רכושם על-ידי שוד בתים, נשים, שדות ומלכות... הם נוצרו להיות מגפה לכל העולם כולו. שום דבר, לא אנושי ולא אלוהי, אינו עשוי לעצור בעדם מלשדוד ולהשחית את בעלי-בריתם ואת ידידיהם, בין חלשים בין בעלי כוח, בין אם הם נמצאים בקרבתם בין אם במרחקים. הם רואים כאויבים כל אלה אשר אינם משתעבדים להם מרצונם — וביחוד את הממלכות... הרומיים מפנים את נשקם נגד כולם, ובתוקפנות יתירה — נגד אלה אשר נצחונם עליהם מבטיח להם את השלל העשיר ביותר. הם הגיעו לגדולתם על-ידי העזתם ומעשי התרמית שלהם, ועל-ידי שרשרת בלתי-פוסקת של מלחמות⁶⁶.

זוהי ההקבלה הקרובה והשלמה ביותר לדברי פשר חבקוק על הרומיים. בייחוד מאלפת העובדה שבאיגרת מיתרידטס מדובר במפורש על כך שהרומיים השיגו את גדולתם על-ידי מעשי תרמית — או, כדברי פשר חבקוק (ג ה-ו) 'בעצה כול מחשבתם להרע, ובנכל ומרמה ילכו עם כול העמים'. בספר חשמונאים א' (ח ד) הפכה היכולת המפוקפקת הזאת שסופה כיבוש, לתכונה חיובית: 'ויכבשו כל מקום בעצתם ובאורך-רוח'. מחבר ספר חשמונאים א' משבח את הרומיים כבעלי ברית נאמנים כלפי הנשענים עליהם, ואילו לפי איגרת מיתרידטס הרומיים שודדים ומשחיתים את בעלי-בריתם ואת ידידיהם הקרובים והרחוקים.

לכיבושים הרומיים בעבר מוקדשות בשני החיבורים שתי רשימות מקבילות, אך מנוגדות במגמתן. הן ברשימה שבספר חשמונאים א' (ח, ה-י) והן בזו שבאיגרת מיתרידטס שאצל סלוסטיוס⁶⁷ נזכרים פיליפוס ופרסאוס מלכי יוון, אנטיוכוס הגדול מלך סוריה ואומנס מלך פרגאמון. לדברי ספר חשמונאים א', הרומיים ניצחו את פיליפוס ואת פרסאוס הקמים עליהם, ואנטיוכוס מלך אסיה יצא עליהם למלחמה בצבא גדול, ולאחר שנוצח, נטלו ממנו הרומיים חלק מארצותיו ונתנו אותן למלך אומנס. כאן מנצחים אפוא הרומיים את הקמים עליהם (עיי' גם בפסוקים ט-יא) והענקת ארצותיו של המנוצח לבעל-בריתם אומנס המלך משמשת הוכחה לנדיבות לבם כלפי בעלי-בריתם⁶⁸. מה שונה התמונה באיגרת מיתרידטס! שם היא באה כדי להדגים את תאוות השלטון של הרומיים, את אהבת הכצע שלהם, ובעיקר את בוגדנותם: קודם, כאשר הוטרדו הרומיים מסכנתה של קארתאגו, העמידו פני ידידים כלפי פיליפוס מלך מקדון; אולם, כאשר חלפה הסכנה, פתחו הרומיים במלחמה בפיליפוס. וכאשר אנטיוכוס בא לעזרתו, הם פיתו אותו על-ידי ויתור על אסיה, אולם מיד לאחר שפיליפוס נוצח, נטלו הרומיים מאנטיוכוס חלק מארצותיו וגזלו ממנו ממון רב. כאשר נוצח פרסאוס בן פיליפוס, הבטיחו לו הרומיים שיחוסו על חייו, אך לבסוף

66 שם, סעיפים 5, 17, 20.

67 שם, סעיפים 5-9.

68 בקראו את שבח הרומיים, ייזכר בוודאי הקורא כנאמו של המלך אגריפס בספר המלחמות ליוסף בן-מתתיהו (ספר ב, ביחוד הסעיפים 361-387). ברם, שם מסופר על כוחה של רומי, כדי להראות שאין תקווה שהמרד עשוי להצליח.

גרמו במרמה למותו. ומה שנוגע לאומנס, מלך פרגאמון, אשר הרומיים כה מתפארים בידדותו אליהם, תחילה הציעו אותו לאנטיוכוס כפרס על שמירת שלום מצדו, אחר־כך מסרו לו לשמירה חלק מארצות אנטיוכוס המנוצח, ולבסוף השפילוהו ובזזו אותו, עד שהפך ממלך לאומלל שבעבדים, ולאחר תככים נוספים תפשו הרומיים לעצמם את אסיה הקטנה. אין ספק שהמחבר האסיי של פשר חבקוק היה בדעה אחת עם הטיעונים של האיגרת אשר סלוסטיוס שם בפיו של מיתרידטס, אויבה המושבע של מלכות רומי, הן במה שנוגע לאיפיון התנהגותה של מלכות רומי והן במה שנוגע לפעילותה המעשית כלפי העמים.

ראינו שתוכן הטיעונים נגד מלכות רומי המובאים בפשר חבקוק וההתקפות נגד רשעותה מפי הלוחמים בה, כפי שהן הושמו בפיהם על־ידי סופרי רומי, תואמים אלה את אלה. דמיון זה מוכיח שסופרים רומיים אלה מסרו בנאמנות גדולה את טיעוני הקרבנות של העוצמה הרומית, שהרי מחבר פשר חבקוק עצמו הוא מייצג מכובד וחשוב של האידיאולוגיה האנטי־רומית בכלל. נוסף על כך נודעת חשיבות יתירה לפשר חבקוק — וכן לפשר נחום — משום שלפנינו מסמכים המעידים על פולמוס יהודי נגד רומי שקדם לחורבן בית שני.

מן התקופה שלאחר חורבן הבית הגיעו לידינו שפע של מקורות יהודיים הכוללים ביטויים שונים ומשונים של התנגדות יהודית למלכות רומי. ברי שהמקורות היהודיים הללו, המאוחרים לפשרים האסיים, משקפים אמנם את ההיבט היהודי הדתי המיוחד של התנגדות לרומי, אולם, יחד עם זאת, מוצא בהם פורקן גם יחסם העוין של כל העמים המשועבדים למלכות רומי. על המשך המסורת של ביקורת קטלנית נגד מלכות רומי, הנשמעת מגורנו של מחבר פשר חבקוק, גם לאחר החורבן, מעיד קטע מקביל מחזון עזרא (יא, מ–מד) שנתחבר כשלושים שנה לאחר חורבן בית שני:

כחיה רביעית באת ונצחת את כל החיות הקודמות והחזקת בשלטון על העולם באימה רבה, ועל תבל כולה בעמל רב, ובעורמה שכנת בתכל זמן רב, ושפטת ארץ לא באמת, כי היצרת לענווים ופגעת בשלווים, ושנאת אנשי אמת ואהבת דוברי שקר. הרסת מבצרי ישרים והשפלת חומות תמימים. ויעל קלונך עד לעליון וגאוותך עד לגיבור, ויבט עליון בעתותיו והנה נשלמו, ועולמיו תמו⁶⁹.

תיאור זה הוא אמנם יותר מופשט בהשוואה לתיאור המפורט והרב־גוני שבפשר חבקוק, אך הקווים העיקריים משותפים לשניהם. מה שחסר בחזון עזרא ומובלט בפשר חבקוק הוא הצד הכלכלי של רשעותה של מלכות רומי. בשני החיבורים מדובר על 'פחדם ואימתם' של הרומיים 'על כל הגוים' (פשר חבקוק ג ד–ה; וכן ד, ז–ח), שהרי הם מחזיקים 'בשלטון על העולם באימה רבה' (חזון עזרא יא מ); מלכות רומי שוכנת בתכל בעורמה (שם), שהרי

69 התרגום מבוסס על תרגומו של י' ליכט, ספר חזון עזרא, ירושלים תשכ"ח, עמ' 70.

ידוע כי 'בעצה כול מחשבתם להרע, ובנכל ומרמה ילכו עם כול העמים' (פשר חבקוק ג-ו). הפרשן האסיי מצביע גם על כך שרומיים 'יבזו על מבצרי העמים ובלעג ישחוקו עליהם, ובעם רב יקיפום לתפושם ובאמה ופחד ינתנו בידם והרסום' (שם ד ה-ח). מוטיב זה חוזר בחזון עזרא (יא, מב), כאשר המחבר פונה אל רומי באומרו: 'הרסת מבצרי ישרים והשפלת חומות תמימים'. ייתכן שמחבר חזון עזרא נזכר בחורבן הארץ ובית המקדש שקרה כשלושים שנה לפני-כן⁷⁰, אולם החוזה היהודי אינו מדבר כאן רק בשם ישראל, אלא הוא מזדהה עם כל הקרבנות של האימפריאליזם הרומי: מלכות רביעית זו שופטת את הארץ לא באמת, היא מצירה לענווים ופוגעת בשלווים, שונאת אנשי אמת ואוהבת דוברי שקר. מחבר חזון עזרא מביע את אהדתו לכל הנפגעים על-ידי מלכות רשעה זו באופן מפורש יותר ממחבר פשר חבקוק.

ט

זה עתה ראינו את הקרבה שבין פשר חבקוק לבין פולמוס אנטי-רומי בחזון עזרא. עם ישראל היה, החל מן הימים אשר בהם בא במגע מכאיב עם הכוח התוקפני של רומי, לראש המדברים נגד מלכות זו, אך בהתנגדות זו לא היה היחיד בין אומות העולם, כפי שמעידים מקורות אחרים. פשר חבקוק הוא עדות חשובה לאידיאולוגיה אנטי-רומית ששררה בקרב עמים אלה כבר החל מן המאה השנייה לפני הספירה. הוא משקף נאמנה את הטיעונים נגד רומי, שהושמעו מפי אותם האנשים עצמם אשר חשו באימתנות אכזרית של האימפריאליזם הרומי. ערך מיוחד נודע לחיבור זה, בהיותו, כפי שמסתבר, העדות הקדומה ביותר של פולמוס יהודי נגד רומי, כמו שפשר נחום הוא העדות היהודית הראשונה של הציפייה היהודית למפלת רומי לעתיד לבוא.

פשר חבקוק משתלב יפה במקהלת הקולות הזועקים נגד עוצמתה החונקת של רומי והוא ביטוי מרשים של קולות המחאה נגד האימפריאליזם בכלל, אשר לא נדמו עד היום⁷¹. ברי שביטויי מחאה אלה היו חד-צדדיים באופיים, בה במידה שהאידיאולוגיה הנגדית מבית מדרשה של רומא, ששיבחה את החיוב שבאימפריה הרומית, הבליתה רק את האור והתעלמה מן הצדדים האפלים הבולטים לעין של שלטונה של רומי על העולם. ברם אין להכחיש שלמלכות רומי היה גם תפקיד חיובי בקידום הציביליזאציה, בהשלטת שלום ובפיתוח המשפט. גם היהודים הכירו בהישג הזה, כפי שמעידים דברי רבי יצחק במגילה ו

70 עיין שם, שם.

71 לאימפריאליזם הרומי הוקדש לאחרונה מחזהו של פרידריך דירנמאט, 'רומולוס הגדול'. הקיסר האחרון גורם שם במתכוון לנפילת האימפריה, משום שרומי 'נהיתה לממלכה עולמית ובכך למוסד, אשר ביצע בפומבי רצח, שוד, דיכוי ועושיק על חשבון עמים אחרים' (ציירך 1980, מערכה ג', עמ' 77, יכן עמ' 91-92).

ע"א⁷², למרות שהם חד-צדדיים במידה מסוימת. רבי יצחק טוען לזכותה של רומי שהיא משליטה צדק בעולם, אולם למרות זאת היא בסך-הכל מלכות רשעה, משום ששלטונה 'בארץ נכוחות [=בארץ ישראל] בעול' (על-פי ישעיה כו י).

ברם, אפילו אנחנו מודעים לצדדיה החיוביים של ממלכה אדירה זו, איננו יכולים שלא לרכוש אהדה לאלה, אשר התקוממו בעבר הרחוק נגד העוול שנעשה לבני-אדם כה רבים על-ידי מעצמה זו. לעומת זאת, קשה לנו לגלות אהדה כלפי שבח גדולת רומי שבספר חשמונאים א'. מפליא הוא שדברי שבח אלה כה דומים לדברי הגנאי שבפשר חבקוק. מלבד זה, בשבחים אלה חסרות דווקא התכונות הטובות החשובות של שלטון רומי, הראויות באמת לשבח. מחבר השבח המפוקפק הזה יוצא מתוך ההנחה שרצוי לכרות ברית עם עוצמתה הבלתי-מרוסנת, התוקפנית והחמסנית של רומי, משום שמלכות זו נאמנה לבעלי-בריתה. עוצמה זו אינה עשויה אפוא להזיק לעם ישראל, אלא להפך: כל כוחותיה העצומים של ממלכה זו יהיו מכוונים אך ורק לטובתו. העתיד הוכיח שהבנה פוליטית זו היתה מוטעית מיסודה ורבת-אסון.

מכל-העניין, תיאור גדולת רומי בספר זה הוא השבח המוזר ביותר של מלכות רומי שהגיע לידינו. הוא מהווה, כמדומני, הוכחה לכך שהערצת הכוח, הכרוכה בחוסר שיקול מוסרי וראיית הנולד, בדרך-כלל אינה משתלמת. פשר חבקוק, לעומת זאת, נתחבר בתוך חבורה בעלת תודעה מוסרית גבוהה ורגישות מירבית לעוול חברתי וסלידה עמוקה מפני כל עושיק ממלכתו. נכאן מובן יפה, מדוע ידעו האסיים להעריך נכונה את הצללים של

72 ז' באכר, אגדת אמוראי ארץ ישראל, ב', שטראסבורג 1896 (נוסח גרמני), עמ' 230, היטיב להבין את דברי רבי יצחק, ועיין גם חומר נוסף שם, עמ' 226, הערה 3. את דברי רבי חמא בר חנינא הבאים מיד אחר-כך (מגילה ו ע"ב) על הגרמנים המאיימים על מלכות רומי מנתח באכר שם, א, שטראסבורג 1892, עמ' 455, הערה 4; לדעתו נוסח מקורי יותר של מימרה זו נמצא בבראשית רבה, עה (מהדורת תיאודור-אלבק, עמ' 887). פולמוס מאלף נגד האימפריאליזם הרומי ברוחו של פשר חבקוק נמצא במדרש תהלים למזמור קד כה-כו (מהדורת ש' באכר, עמ' 445-446); "זה הים גדול", זה מלכות אדום הרשעה. "ורחב ידים", שמתרחבת ושוולטת בכל העולם כולו. "שם רמש", שהן פריץ ורובין כרמשים. "ואין מספר", אין מספר לגזירות שגוזרין, ומכתיבין בכל יום ויום. "חיות קטנות עם גדולות", דוכסין ואפרכסין ואיסטרטיקוסין. "שם אניות יהלכון", אילו האוניות שעושין לישראל, שהן מכתיבין וגוזרין עליהן שמדות. "לוייתן זה יצרת לשחק בו", כל מי שמתלווה עמהן עתיד להעשות שחוק עמהם. באכר מבין ברין שבעל המדרש דורש את המלה 'אניות' כמלה השאולה מיוונית ומובנה: שטר מכר, ועיין גם במילונו של יעקב לוי. המדרש עצמו כתוב בצורת פשר, ומעניין שבעל המדרש דורש את המלה 'הים' על מלכות רומי, כמו שעשה זאת כבר מחבר פשר נחום, ועיין הדברים המובאים מפשר זה לעיל, ראשית פרק ח'.

האימפריאליזם הרומי, המאיים על הכול. לכן דברי פשר חבקוק על הרומיים הם תעודה היסטורית ראשונה במעלה של האידאולוגיה האנטי-רומית, לא רק בישראל, אלא גם בקרב שאר העמים⁷³.

73 רגישותם של האסיים לצדק בין העמים מצאה את ביטוייה העיוני בדברי אחד מחיבוריהם (1Q27), המכונה בפי החוקרים 'ספר הרזים': 'הלוא כול העמים שנאו עול — וביד כולם[ה] יתהלך. הלוא מפי כול לאומים שמע האמת — היש שפה ולשון מחזקת בה? מי גוי חפץ אשר יעושקני חזק ממני? מי יחפץ כי יגזל ברשע הונו? מי גוי אשר לוא עשק רעה[ו] איפה עם אשר לוא גזל הונו ל[אחר]?' (Discoveries in the Judean Desert I, עמ' 103).
פראדוקס זה מבוטא גם אצל המשורר הרומי אוכידיוס (מטמורפוזות ז, 20–21): 'אני רואה הטוב ומשבחת אותו, אך הולכת אחרי הרע'. כן כותב פאולוס באיגרתו אל הרומיים (ז, טו, יח–כ): 'כי את אשר אני פועל לא ידעתי, כי אינני עושה את אשר אני רוצה בו כי אם אשר שנאתי אותו אני עושה... כי ידעתי אשר בי בבשרי לא ישכון טוב, כי רוצה אני לעשות הטוב ולא אמצא. כי אינני עושה הטוב אשר אני רוצה, כי אם הרע אשר אינני רוצה, אותו אני עושה. ואם את אשר לא רציתי אני עושה, לא עוד אני פועל כי אם החטא השוכן בקרבי'.
התפיסה הדתית העיונית שבדברי פאולוס אלה קרובה ביותר להשקפתם של האסיים. דומה שבדברי המגילה האסיית שהבאנו לעיל ניכרת השפעת ההגות היוונית ובייחוד הפילוסופיה הסטואית ועיין למשל בשירו של קליאנטס (304–233 לפני הספירה) לכבוד זאוס (Stoicorum Veterum Fragmenta, ed. J. Von Arnim, א, שטוטגרט 1905, עמ' 121–123 ועיין בייחוד החרוזים 18–20, 26–27). כל מכלול הבעיות צריך עיון נוסף, אך אין ספק שבדברי המגילה משקפים את ערנותם של האסיים לבעיות הצדק והעוול בחיי העמים ואת התנגדותם לעושק וגזל מדיני.